

Διαβάζοντας το «10» είδα να ξετυλίγεται μπροστά στα μάτια μου η παιδική μου ηλικία στον Πειραιά, στο Χατζηκυριάκειο. Την εποχή που περιγράφει ο Καραγάτσης θα 'μουν δεκάχρονο κορίτσι. Θυμάμαι τη φτώχεια της γειτονιάς μου, τις αυλές με τα δωμάτια- σπίτια, τα παιχνίδια στο δρόμο, το μύθο της «Φίλωνος». Θυμάμαι μια «πολυκατοικία» που έμοιαζε στο «10», τη στριφτή σκάλα με τη νυχτερινή θάλασσα απειλητική στα παιδικά μου μάτια, να στραφταλίζει στα φώτα, καθώς είχα πάει να ζητήσω τα βερεσέδια μιας νοικοκυράς στο μπακάλικο του πατέρα μου. Τι καιροί! Θυμάμαι τη γειτόνισσά μου, την κυρα - Μαργαρίτα, που τότε έραβε στέμμα, γιατί θα ερχόταν ο διάδοχος, ούτε που ξέρω ποιου θρόνου, να την πάρει και τότε πήγαινε στην αστυνομία να καταγγείλει μιαν άλλη γειτόνισσα, γιατί της έκλεβε τα δέματα που της πέταγε ο Τρούμαν από το αεροπλάνο - ακριβώς πάνω από το σπίτι της... Ο κόσμος ζούσε πιο πολύ έξω από το σπίτι. Παρακολουθούσες τις ζωές όλων...

Όταν το 1958, μετακομίσαμε στην Αθήνα, ο συχωρεμένος ο πατέρας μου έλεγε πως χάσαμε το θέατρο. Δεν είχε άδικο.

Ζωή Σ.

Πειραιάς: το Ρολόι

ΣΠΑΝΑΚΟΥ ΖΩΗ

Εισήγηση στο 1ο Συνέδριο Νεοελληνικής Λογοτεχνίας «Καραγάτσεια 2007»,
Λάρισα 19 Μαΐου 2007

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΉ ΚΟΙΝΩΝΊΑ ΣΤΟ «10» ΤΟΥ ΚΑΡΑΓΆΤΣΗ

Στο «10» κατοικούν οι νεοέλληνες που εκδιώχθηκαν από την «Αυλή» του Ι.Καμπανέλλη¹.

1. Εισαγωγή

Το «10» είναι το τελευταίο έργο του Μ. Καραγάτση· άρχισε να το γράφει το 1959, αφού είχε δηλαδή υποστεί σοβαρή καρδιακή προσβολή (το Νοέμβριο του 1958), και συνέχισε ως τη στιγμή που το τέλος το έβαλε ο θάνατος, το Σεπτέμβρη του 1960². Το «10» θα αποτελούσε, σύμφωνα με τον Β. Αθανασόπουλο που επιμελήθηκε τη συμπληρωμένη του έκδοση, τα $\frac{3}{4}$ του πρώτου από τα 4 μέρη μιας μυθιστορηματικής τετραλογίας που σχεδίαζε ο Καραγάτσης³, και που θα απεικόνιζε τη νεοελληνική κοινωνία του '50.

Ως αφηγηματικό πυρήνα ο συγγραφέας είχε επιλέξει «όχι μια πλοκή ή κάποια θραύσματα πλοκής, αλλά κάποιους χαρακτήρες που μέσα από τη δράση τους και τη διασταύρωσή της με εκείνη των άλλων χαρακτήρων στοιχειοθετούν την πλοκή»⁴.

Το εγχείρημα να διαπραγματευτεί κανείς ένα έργο ανολοκλήρωτο είναι ίσως επικίνδυνο, όταν μάλιστα τα πρόσωπα είναι πολλά (πάνω από 100 χωρίς να υπολογίσουμε τα πρόσωπα που κινούνται στον κοινωνικό περίγυρο) και οι χαρακτήρες μετά βίας έχουν σχηματιστεί. Υπάρχει όμως κάτι που σε ελκύει, ίσως η τραγικότητα των ηρώων που μένουν μετέωροι, ανολοκλήρωτοι και ανικανοποίητοι με το θάνατο του δημιουργού τους, τα πρόσωπά τους, όπως

¹ Κ.Γεωργουσόπουλος, "Το "δέκα" των τραυμάτων", Τα Νέα, 03-05-2003.

² Βλ. «Χρονολόγιο» Καραγάτση, στο αφιέρωμα της Καθημερινής (16- 04- 2000, σ. 2). Τη συγγραφή του «10» την άρχισε μετά την έκδοση του Σέργιος και Βάκχος (αρχές 1959). Βλ. και «Βιοχρονολογία του Μ. Καραγάτση», σε Επανεκτίμηση του Μ.Καραγάτση, Τετράδια Ευθύνης, 14, 1980, σ. 158.

³ Β.Αθανασόπουλος, «Ο τόπος ως χώρος της επιθυμίας στο '10'», Νέα Εστία, αφιέρωμα, τχ. 1729, 2000, σ. 895.

⁴ Β. Αθανασόπουλος, Πρόλογος, σ. 13- 14, Τò «10», Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» 2007.

τα σκιαγράφησε στο χαρτί ο Καραγάτσης και τα βλέπουμε στο εξώφυλλο της έκδοσης του «10»⁵, το ίδιο το γεγονός πως είναι το έργο με το οποίο ο σημαντικότερος ίσως πεζογράφος της γενιάς του '30 πέρασε σχεδόν τα δυο τελευταία χρόνια της ζωής του, αφιερώνοντας σ' αυτό πολύ κόπο, αφού, όπως γνωρίζουμε από μαρτυρίες, πήγαινε κάθε πρωί στον Πειραιά από τις 5 ως τις 9, για να παρατηρήσει την κίνηση στο λιμάνι, να μιλήσει με ανθρώπους στα καφενεία⁶.

Με αυτές τις σκέψεις επιλέχτηκε το συγκεκριμένο έργο· **στόχος της εισήγησης** είναι να διερευνήσει την εικόνα της νεοελληνικής κοινωνίας που διαγράφεται στο «10» και τη σχέση της με την νεοελληνική (με την πειραιώτικη για την ακρίβεια) κοινωνία της εποχής του, της δεκαετίας του '50.

Πριν περάσουμε όμως στα **πρόσωπα**, στις **σχέσεις τους** και στην **επαγγελματική τους δραστηριότητα**, που αποτελούν το βασικό άξονα της εισήγησης, θα δούμε συνοπτικά το **χώρο** στον οποίο κινούνται και το **χρόνο της δράσης** τους σε σχέση και με το **χρόνο της αφήγησης**.

2. Ο αφηγηματικός χώρος –

Η πολυκατοικία αρ. «10» της οδού Παρασάγγη – πρώην εργοστάσιο οινοποιίας του Αναστάση Καλογερά, ο οποίος μετά τη χρεωκοπία του το μετέτρεψε σε συγκρότημα λαϊκών κατοικιών – τοποθετείται πάνω από την ακτή Ξαβερίου του Πειραιά και οριοθετείται από τις οδούς Παρασάγγη, Βεύης, Πρεσπών και Βιτωλίων. Ο Καραγάτσης δίνει λεπτομερειακή περιγραφή της οικοδομής και του χώρου γύρω από αυτήν – αποδίδοντας στους δρόμους τα πραγματικά τους ονόματα, με εξαίρεση τα ονόματα των δρόμων του οικοδομικού τετραγώνου της λαϊκής πολυκατοικίας, τα οποία δεν υπάρχουν στην περιοχή αυτή.

⁵ Το εξώφυλλο της 14ης έκδοσης, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2003. Η έκδοση στην οποία παραπέμπουμε είναι η 17η, Ιανουάριος 2007. Το σκίτσο του Καραγάτσης δημοσιεύτηκε και στο αφιέρωμα της Καθημερινής (16- 04- 2000): Νένα Κοκκινάκη, «Επιρροές του πεζογράφου στους νεότερους», σ. 14. Σε κάθε πρόσωπο σημειώνει το όνομα, σύντομα σχόλια και βέλος που δείχνει με ποιο άλλο πρόσωπο θα συνδεθεί, ενώ σχεδιάζει και κατόψεις των ορόφων του «10». Βλ. επίσης Β. Αθανασόπουλος, Εισαγωγή στα Νεανικά Διηγήματα του Καραγάτση, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» 1993, σ. 39, σημ. 4.

⁶ Βλ. Ν. Πολίτης, «Ο καλός κ' αγαθός», σε Επανεκτίμηση του Μ.Καραγάτση, Τετράδια Ευθύνης, 14, 1980, σσ. 50- 51 και στο ίδιο Ιουλία Ιατρίδη, «Ο Καραγάτσης και οι ήρωές του», σ. 46.

«Συμμετρικό κύβο με τέσσερα πατώματα» χαρακτηρίζει ο αφηγητής την οικοδομή. Στα «διαμερίσματα»⁷ έμπαιναν από μεγάλο σκοτεινό διάδρομο με κλιμακοστάσια που κατέληγαν στην εσωτερική αυλή με τη μεγάλη πύλη, από όπου άλλοτε μπαινόβγαιναν τα φορτηγά της ποτοποιίας. Χωριστές εισόδους από τους παρακείμενους δρόμους είχαν οι ιδιοκτήτες αλλά και η καθαρίστρια πρώην πόρνη, που έμενε σε καμαράκι ημιυπόγειο⁸. Το ισόγειο φιλοξενούσε μαγαζιά - μπακάλικο, μανάβικο, χασάπικο, καφενείο και ταβέρνα - που κάλυπταν τις βασικές ανάγκες των ενοίκων της πολυκατοικίας (ανάμεσά τους και οι μαγαζάτορες) και τους συνέδεαν ακόμη περισσότερο με το χώρο τους, καθιστώντας τον κέντρο των δραστηριοτήτων τους, της ζωής τους.

Οι όροφοι της πολυκατοικίας σηματοδοτούν ως ένα βαθμό την κοινωνική θέση των ενοίκων της - καθώς αντιστοιχούν στην κοινωνική διαστρωμάτωση - με κατώτερη αυτή του ισόγειου/ ημιυπόγειου, όπου διαβιούν τα πιο εξαθλιωμένα πρόσωπα του «10». Η διαστρωμάτωση κατά όροφο δεν φτάνει ως τις δύο καμαρούλες της ταρατσας, όπου έμεναν δύο νεαρές υπηρέτριες και ένας ξέμπαρκος καπετάνιος, νεοφερμένος ένοικος. Στον Α΄ και στον Γ΄ όροφο το τοπίο της αθλιότητας διακόπτεται από «δύο οάσεις», σύμφωνα με το χαρακτηρισμό του αφηγητή: την μικροαστική του Α΄ και τη μεσοαστική του «αριστοκρατικού» Γ΄, όπου ζούσαν οι οικογένειες των ιδιοκτητών - επικαρπωτών της οικοδομής και συγγενών τους. Οι κατοικίες τους διέθεταν κουζίνα και «λουτροκαμπινέ», πολυτέλειες άγνωστες στο υπόλοιπο οίκημα, «Σαχάρα πολυάνθρωπη κάθε μόχθου, βιοπάλης, φτώχειας κι αθλιότητας»⁹.

Στον μαντρότοιχο του «10» ακουμπούσαν καλυβόσπιτα, ενώ στους διπλανούς ή κοντινούς δρόμους βρίσκονταν χαμόσπιτα αλλά και ευπρεπή διώροφα. Άλλοι ένοικοι του (μυθιστορήματος) «10» ζουν σε κοντινές γειτονίες ανώτερης κοινωνικής θέσης, όπως η Καστέλα και η Πειραιϊκή ή σε αριστοκρατικά προάστια όπως η Εκάλη. Υπάρχουν και ένοικοι που μετακομίζουν στο «10» από καλύτερες ή χειρότερες κατοικίες με την αντίστοιχη βέβαια σηματοδότηση της αλλαγής. Ο πρώην εργοστασιάρχης και

⁷ Κατ' ευφημισμό βέβαια, αφού επρόκειτο για κάμαρες στη σειρά. Την εποχή εκείνη πάντως είχε κτιστεί ήδη η πρώτη σύγχρονη πολυκατοικία στον Πειραιά και συγκεκριμένα στο Πασαλιμάνι το 1952. Βλ. Γιάννης Ε. Χατζημανωλάκης, Το χρονικό μιας πολιτείας, Πειραιάς 1835- 2005, Πειραιάς 2005, σ. 168.

⁸ Λόγω της ανωφέρειας του δρόμου το ισόγειο της Παρασάγγη γινόταν στην παράλληλή της, την οδό Βιτωλίων, ημιυπόγειο.

⁹ Βλ. Το «10», σσ. 37-38.

ιδιοκτήτης της πολυκατοικίας (πεθαμένος πριν από 27 χρόνια) κατοικούσε κοντά στο Λυκαβηττό, ίσως στο Κολωνάκι.

Ο αφηγητής αρχίζει από τη γενική περιγραφή του χώρου μέσα στον οποίο τοποθετείται η πολυκατοικία «10» και φτάνει σ' αυτήν παρακολουθώντας τον πρώτο του ήρωα. Από εκεί και πάλι η περιγραφή εξακτινώνεται, ανάλογα με τις κινήσεις των ηρώων, από τη γειτονιά του «10», την ακτή Ξαβερίου, την περιοχή του Προλιμένα, το Βασιλικό περίπτερο¹⁰, το Χατζηκυριάκειο, τον Άγιο Νείλο, την Πειραιϊκή και τον Άγιο Νικόλαο¹¹, ενορία της πολυκατοικίας, από τη μια, στο Τελωνείο, τον κεντρικό λιμένα, το Ρολόι του Δημαρχείου, το Σταθμό του Ηλεκτρικού, ως τα Λιπάσματα και τη Δραπετσώνα από την άλλη. Ο αφηγητής ακολουθεί τους ήρωές του στην Καστέλα, στο Πασαλιμάνι, στους εμπορικούς και στους κακόφημους δρόμους του λιμανιού, στις γειτονίες και στις λαϊκές συνοικίες. Περιγράφει με ακρίβεια το χώρο, δίνοντάς μας μερικές έξοχες εικόνες του τοπίου στις εναλλαγές των καιρικών συνθηκών στη διάρκεια της μέρας και της νύχτας, που θυμίζουν τις περιγραφές του Πειραιά στον Γιούγκερμαν.

3. Ο χρόνος της αφήγησης

Ο χρόνος της δράσης τοποθετείται σε μία συγκεκριμένη ημέρα, την 24^η Ιουνίου, ημέρα Σάββατο· η αφήγηση αρχίζει από το ξημέρωμα ή μάλλον αργά μετά τα μεσάνυχτα της μικρότερης νύχτας του χρόνου, καθώς σβήνουν οι φωτιές του Κλήδονα¹² που είχαν ανάψει το βράδυ της παραμονής του Αϊ-

¹⁰ Πιο γνωστό ως «Παλατάκι»· η ιστορία του ανάγεται στο 1876, όταν ο δήμος παραχώρησε στον βασιλιά Γεώργιο Α΄ 170 στρέμματα στη δεξιά παραλία του προλιμένα για ανοικοδόμηση θερινών ανακτόρων. Το 1888 ο Θεόφιλος Χάνσεν εκπόνησε σχέδιο, αλλά τελικά κατασκευάστηκε μόνο ένα μικρό ξύλινο περίπτερο.

¹¹ Ο Άγιος Νικόλαος περιγράφεται στην αφήγηση ως «ξύλινο παράπηγμα μέσα σε μια αραιοκατοικημένη έκταση» (σ. 156), όταν μετατέθηκε σ' αυτόν ο παπα- Δημήτρης. Στην πραγματικότητα ο Άγιος Νικόλαος κτίστηκε το 1879- 1883 (σε σχέδια του Πειραιώτη αρχιτέκτονα Ιωάννη Λαζαρίμου, καθηγητή ΕΜΠ, (Χρ. Πατράγας, Μεγάλο Πειραιϊκό Λεύκωμα, εκδ. Μυτιληναίος, Πειραιάς, 2004, σ. 177). Παραπήγματα ήταν η Ζωοδόχος Πηγή (ίδρυση μετά το 1922), το Ρόδον το Αμάραντον (Παναγίτσα) και ο Άγιος Νείλος (1930), ενώ από τους βομβαρδισμούς τον καιρό του πολέμου είχε καταστραφεί η Αγία Τριάδα. Η Ζωοδόχος Πηγή βρίσκεται πάνω από την ακτή Ξαβερίου. Εκεί κοντά βρισκόταν το εργοστάσιο ποτοποιίας Καμπά (Χρ. Πατράγας, ό.π., σ. 72).

¹² Ενώ αφιερώνει σημαντικό μέρος της αφήγησης στις φωτιές του Αϊ- Γιαννιού του Κλήδονα ή Ριγανά (Γενέθλιο Προδρόμου), δεν αναφέρεται καμιά συμμετοχή των ενοίκων του «10» σ' αυτές.

Γιαννιού, και φθάνει ως αργά το βράδυ του Σαββάτου προς το ξημέρωμα της Κυριακής. Οι προσδιορισμοί του χρόνου στη διάρκεια της μέρας αυτής (24ης Ιουνίου) είναι λεπτομερειακοί και ακριβείς: οι ήρωες σε σημαντικές στιγμές κοιτάζουν το Ρολόι του Δημαρχείου ή το ρολόι τους (όσοι έχουν). Λεπτομερειακή είναι εξάλλου και η περιγραφή των καιρικών συνθηκών στη διάρκεια του χρόνου της ιστορίας, ιδίως της αφόρητης ζέστης - καύσωνα και της επίδρασής της στους ανθρώπους.

Ως προς το έτος, σχεδόν συμπίπτει με το χρόνο της συγγραφής της ιστορίας, και μπορούμε να υπολογίσουμε από τις ενδείξεις του κειμένου ότι τοποθετείται μετά το 1955 (ένας ήρωας είχε διαβάσει τη Λολίτα του Ναμπόκοφ, α' έκδοση Παρίσι 1955), πάντως μετά το 1952, όπως συνάγεται από την αφήγησή¹³, ίσως στο 1958, όταν αρχίζει η διεθνής κρίση της ναυτιλίας¹⁴ και τα καράβια «δένουν» στο λιμάνι. Βέβαια στο μυθιστόρημα συναιρούνται γεγονότα διαφόρων ετών κοντά στο χρόνο αυτό. Τουλάχιστον ένα από αυτά είναι του 1957: η κατασκευή του πρώτου σοβιετικού διηπειρωτικού πυραύλου για την οποία ένας από τους ήρωες, ο Βασίλης Βαρδάκας, απόστρατος αξιωματικός, διαβάζει στην εφημερίδα¹⁵. Επιπλέον και ο καύσωνας που έχει αποφασιστικό ρόλο στο «10» πιθανόν να ανήκει στο 1957, οπότε στις 22 Ιουνίου σημειώθηκαν 39 βαθμοί στην Αθήνα¹⁶. Στην αφήγηση αναφέρονται επίσης διάσημα πρόσωπα της εποχής, όπως ο Ωνάσης, η Μαίριλυν Μονρόε, η Εύα Μπάρτοκ, σε ειδήσεις που διαβάζουν οι ήρωες από τις εφημερίδες και τις σχολιάζουν σε σχέση με τη δική τους φτώχεια και

¹³ Ο αφηγητής (σ. 497/499) αναφέρεται στη συνάντηση δύο ηρώων: «Ξανάσμιξαν τυχαία το 1952 [...] Έκτοτε, οι δύο φίλοι συναντιόντανε και συζητούσαν».

¹⁴ Πρόκειται για τη δεύτερη μεγάλη μεταπολεμική ναυτιλιακή κρίση («κρίση των ναύλων» 1958- 1960), στην οποία αναφέρεται ο αφηγητής και οι ήρωες, που η ζωή τους επηρεάζεται άμεσα από αυτήν, αφού μένουν άνεργοι. Από την αφήγηση φαίνεται ότι η κρίση έχει ήδη αρχίσει, άγνωστο πότε ακριβώς.

¹⁵ Το «10», σ. 275: «Ενδιαφέροντα νέα σήμερα. Οι Ρώσοι ...» κτλ. Στις εφημερίδες της εποχής δημοσιεύτηκε η είδηση και η επιβεβαίωσή της από τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ, Τζον Φόστερ Ντάλας. Η εκτόξευση του Σπούτνικ έγινε στις 4 Οκτωβρίου 1957.

¹⁶ Η εφημερίδα Ελευθερία (22 και 23 Ιουνίου 1957) δίνει θερμοκρασίες: 40 βαθμούς στα Τρίκαλα και 39 στην Αθήνα, ενώ σημειώνει ότι επικρατεί αφόρητος καύσωνας στην Ιταλία και όλες τις χώρες της Μεσογείου. Ο καύσωνας υποχώρησε μετά από 5 ημέρες. Στο «10», η Ερασμία, σπιτονοικοκυρά του γιατρού Κούγια, του «αναμεταδίδει» το δελτίο της Μετεωρολογικής Υπηρεσίας για τον «αφόρητο καύσωνα όστις μαστίζει την βαλκανικήν περιοχήν» (σ. 237).

την κοινωνική κατακραυγή που ακολουθεί τα παραστρατήματά τους. Αντίθετα δεν γίνεται καμιά αναφορά σε γεγονότα της εποχής συγκλονιστικά για την Ελλάδα και τον κόσμο¹⁷. Η ιστορία είναι επιλεκτικά παρούσα κυρίως στα ψιλά της γράμματα.

Καθώς αφηγηματικό κέντρο είναι οι χαρακτήρες- τα πρόσωπα, ο αφηγητής παρακολουθεί τη δράση καθενός από την αρχή του χρόνου της αφήγησης, από τα ξημερώματα της συγκεκριμένης ημέρας, 24^{ης} Ιουνίου (ή λίγες ώρες πριν από το ξημέρωμα), δίνει την προϊστορία κάθε προσώπου με αναδρομές μικρότερες ή μεγαλύτερες (ως 30 χρόνια ή και περισσότερο)¹⁸, κάποτε και με προεκτάσεις στα μελλοντικά του σχέδια, και μόνο όταν ολοκληρώνει (σχετικά) τη δράση του, τον αφήνει προσωρινά (ή και οριστικά) και περνάει σε άλλο πρόσωπο, συνήθως σε νέο κεφάλαιο. Η αφήγηση για τον επόμενο ήρωα αρχίζει πάλι με αναδρομή από το χρονικό σημείο της 24^{ης} Ιουνίου που ο συγκεκριμένος παρουσιάζει κάποια δράση και προχωρεί όπως και προηγουμένως. Όταν επανέρχεται σε ήρωα που είχαμε γνωρίσει, δίνει και πάλι τις συντεταγμένες του χώρου και του χρόνου. Έτσι στα 35 κεφάλαια¹⁹ του έργου παρακολουθούμε τους ήρωες από την ώρα που ξυπνούν και ετοιμάζονται για τη δουλειά τους - μερικούς και στην ώρα της εργασίας τους. Φτάνοντας στο μεσημέρι της 24^{ης} Ιουνίου ο αφηγητής έχει παρουσιάσει όλα τα πρόσωπα και έχει πραγματοποιηθεί η συνάντηση ενός από τους βασικούς ήρωες και νέου ένοικου της πολυκατοικίας «10», Στεφανή Δούκα²⁰, με τους παλιούς. Αργότερα ακολουθούμε τους ενοίκους του «10» στην απογευματινή τους δραστηριότητα, στη βραδινή τους έξοδο, πολλούς από αυτούς στη

¹⁷ Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν: ο μεγάλος σεισμός στη Σαντορίνη (9-7-1956), το Κυπριακό (1955- 1959), η κατάσταση στην Κούβα (απόβαση Φιντέλ Κάστρο και Τσε Γκεβάρα το Σεπτέμβρη του 1956, τελική επικράτηση και είσοδος στην Αβάνα την Πρωτοχρονιά του 1959), τα γεγονότα στην Κίνα, η ανεξαρτησία κρατών της Αφρικής κ.α. Αναφέρεται όμως ο πόλεμος της Κορέας (σ. 379), που είχε τελειώσει το 1953.

¹⁸ Με τις αναδρομές ο χρόνος πηγαίνει 30 χρόνια πριν (σ. 52). Βλ. Β. Αθανασόπουλος, πρόλογος στο «10», σ. 11: «πρέπει κάθε τόσο [...] να συνειδητοποιούμε ή να υπολογίζουμε το χρόνο της ιστορίας που χάνεται μέσα στο άπειρο του χρόνου της αφήγησης».

¹⁹ Ονομάζουμε έτσι τις ενότητες - σκηνές που χωρίζονται με αστερίσκους στην έκδοση του 2003/2007.

²⁰ Για παράδειγμα η πρώτη εμφάνιση του Στεφανή Δούκα στη σ. 187, κεφ. 13· στην πολυκατοικία «10» φτάνει στο τέλος του κεφαλαίου 14 (σ. 214) και στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο (σ. 214 κ.ε.) μαθαίνουμε με αναδρομική αφήγηση όχι μόνο πώς κατέληξε εκεί, αλλά και τις σκέψεις του για κοινωνικά προβλήματα (σσ. 224- 226). Η δράση του ήρωα επεκτείνεται και σε επόμενα κεφάλαια.

διασκέδασή τους ή τα ερωτικά ραντεβού τους, για κάποιους προφθαίνουμε να δούμε και την επιστροφή τους στο σπίτι.

Με τον τρόπο αυτό βλέπουμε πολλές φορές, από πολλές οπτικές γωνίες και από πολλά σημεία τον χώρο: τις ψαρόβαρκες στο λιμάνι αργά τη νύχτα προς το ξημέρωμα της 24^{ης} Ιουνίου, την ανατολή του ήλιου της ίδιας μέρας, την ξαφνική μπόρα, την πειραιώτικη νύχτα. Όλα αυτά υφαίνονται με έναν καταπληκτικό, αξιοθαύμαστο τρόπο, χωρίς ο συγγραφέας να χάνει το νήμα.

4. Τα αφηγηματικά πρόσωπα

Οι ένοικοι της «πολυκατοικίας» της οδού Παρασάγγη «10»

Το πρόσωπο στο οποίο οφείλεται η δημιουργία της «πολυκατοικίας» «10» είναι ο Αναστάσης Καλογεράς (στον οποίο έχουμε ήδη αναφερθεί): αν και πεθαμένος από πολλά χρόνια, είναι παρών με πολλούς τρόπους στην αφήγηση: Καταρχάς το ιδιοκτησιακό καθεστώς του «10» προέκυψε από την ερωτική του σχέση με τις συζύγους των τωρινών ιδιοκτητών- επικαρπωτών, Χαριτάκη και Νταηγιώργη. Συγκεκριμένα ο τελευταίος, που ήταν και ανιψιός του Καλογερά, προέτρεψε τη γυναίκα του Δέσποινα για τη σχέση αυτή, με απώτερο σκοπό την κληρονομιά του «10». Δεν υπολόγισε όμως σωστά, γιατί τελικά η νεαρή γυναίκα θα ερωτευτεί με πάθος τον ώριμο άντρα, που θα ανταποδώσει τον έρωτά της με την ίδια ειλικρίνεια και ένταση. Ο έρωτας θα την οδηγήσει να σκίσει, χωρίς ποτέ να πει λέξη σε κανέναν, εν αγνοία και του Καλογερά, τη διαθήκη που της εμπιστεύτηκε ο ίδιος και η οποία την καθιστούσε μοναδική κληρονόμο του. Η Δέσποινα γνώριζε ότι με την πράξη της αυτή το «10» θα περνούσε στην πρώην ερωμένη και μακρινή ανιψιά του Καλογερά, την Ειρήνη Χαριτάκη. Οι δύο σύζυγοι, Χαριτάκης- Νταηγιώργης, μετά από πολλούς καβγάδες συμβιβάστηκαν: ο πρώτος κράτησε τη μερίδα του λέοντος και ο δεύτερος περιορίστηκε στην εξασφάλιση κατοικίας στο «10» και στην επικαρπία μέρους της οικοδομής. Ο πρώην ιδιοκτήτης, 27 χρόνια μετά, είναι ακόμα ζωντανός στις αναπολήσεις της Δέσποινας, στα κουτσομπολιά των ενοίκων του «10», αλλά και στους εφιάλτες του Χαριτάκη, που ζηλεύει και απαιτεί από τη γυναίκα του να μάθει την αλήθεια. Αυτό δεν τον εμποδίζει να αποδέχεται το εξαιρετικά επωφελές αποτέλεσμα αυτής της σχέσης.

Το πρώτο πρόσωπο που εμφανίζεται στο «10» είναι ο Μικές ο ψαράς, που παρακολουθώντας αποβραδīs τις κοπέλες που πηδάνε πάνω από τις φωτιές του Κλήδονα, καταλήγει στην ταβέρνα της λαϊκής πολυκατοικίας και

από εκεί στο υπόγειο της πρώην πόρνης Ελένης (Ελενάρας), στο «10», να κοιμηθεί για λίγο, αφού πριν ξημερώσει θα πάει στην αγορά και το σπίτι του είναι μακριά. Ξαναμμένος όμως από το θέαμα που μόλις είχε απολαύσει, καταφεύγει στην Ελενάρα, για να κατασιγάσει τη σεξουαλική του επιθυμία και καταντάει να αηδιάσει με το φρικτό, χοντρό, βρώμικο σώμα και τις απαιτήσεις της γριάς. Ξημερώνει, όταν φεύγει, παίρνοντας και το χαρτζιλίκι που του δίνει η γυναίκα. Καθώς εκείνη σηκώνεται να τινάξει τα κουρελιασμένα στρωσίδια της, ξυπνάει τον Ευάγγελο Νταηγιώργη στον Α΄ όροφο και αρχίζει ο καβγάς. Συνάμα ξυπνούν πολλοί άλλοι ένοικοι και συναντιούνται στα κοινόχρηστα αποχωρητήρια· έτσι τους γνωρίζουμε και με αναδρομικές αφηγήσεις μαθαίνουμε τις ιστορίες τους.

Δεν μπορούμε βέβαια να αναφερθούμε αναλυτικά στα πρόσωπα της αφήγησης, θα περιοριστούμε σε λίγα στοιχεία για τη θέση, το ρόλο και κυρίως το επάγγελμά τους, για να ανασυνθέσουμε την εικόνα της κοινωνίας του «10». Η θέση των ενοίκων της πολυκατοικίας «10» σηματοδοτείται από τρία βασικά στοιχεία :

α) Από τον όροφο στον οποίο διαμένουν και από τον αριθμό των δωματίων του «διαμερίσματός» τους (σε σχέση με τον αριθμό των ενοίκων του)· λιγότερο από τον προσανατολισμό του «διαμερίσματος» (αν «βλέπει» σε δρόμο ή είναι εσωτερικό), τον οποίο άλλωστε για λίγα διαμερίσματα γνωρίζουμε. Να σημειώσουμε όμως ότι δεν ξέρουμε για όλους τους ενοίκους τον όροφο της κατοικίας τους, ενώ σε μία περίπτωση δημιουργείται κάποια σύγχυση.

β) Σηματοδοτείται από το λόγο του αριθμού των ενοίκων ενός ορόφου προς τον αριθμό των κοινόχρηστων αποχωρητηρίων του, σχέση στην οποία ο αφηγητής δικαιολογημένα αφιερώνει εκτεταμένη ανάλυση²¹, αφού αποτελούσαν τόπο υποχρεωτικής (το πρωί τουλάχιστον) συνάντησης των ενοίκων κάθε ορόφου με ό,τι αυτό συνεπάγεται (καβγάδες, έρωτες κτλ.). Ήταν συνηθισμένες οι πρωινές ευτράπελες καταστάσεις, αφού μάλιστα δεν είχαν στις καμαρούλες ούτε και «δοχεία νυκτός», τουλάχιστον ως τη στιγμή που αποδείχτηκε πως οι νυχτερινές επισκέψεις μιας μικρής, της Σίας Μώρου, στο «αναγκαίο», κατέληγαν στην κάμαρα ενός εργένη ενοίκου (του Ηλία του ράφτη). Τότε αγοράστηκε από τη μητέρα της, Μαρίνα, το πρώτο «δοχείο νυκτός», δραχμές 15, και αργότερα την μιμήθηκαν αρκετοί άλλοι.

²¹ Βλ. Το «10», σ. 76.

Συγκεκριμένα λοιπόν το κτίριο διέθετε 8 αποχωρητήρια για τους 70- 80 ενοίκους του²², χωρίς να υπολογίσουμε τους περαστικούς και την πελατεία των 4 μαγαζιών, που επισκέπτονταν τα 2 αποχωρητήρια του ισογείου. Φυσικά στα αποχωρητήρια έριχναν νερό με τον κουβά που κουβαλούσε κάθε χρήστης, συνήθεια που δεν την τηρούσαν πάντοτε, για πολλούς προφανείς λόγους, με αποτελέσματα ευνόητα.

γ) Τέλος η θέση των ενοίκων του «10» σηματοδοτείται από την επίπλωση και την καθαριότητα του «διαμερίσματος» : σε «εσωτερική», βρώμικη κάμαρα του Α' ορόφου μένει η πιο εξαθλιωμένη «οικογένεια» του «10»: ο 70χρονος Παρασκευόπουλος (χωρίς μικρό όνομα), νεωκόρος και πλανόδιος τσιγαροπώλης, με την 14χρονη «κόρη» του Ντίνα, εξώγαμο παιδί της πεθαμένης «παστρικιάς» με την οποία συζούσε. Αντίθετα, στον ίδιο όροφο, σε δυο κάμαρες «πεντακάθαρες, μοσκομυρωδάτες» (σσ. 87- 88), μένει η πιο ευγενική γυναικεία μορφή του «10», η νεαρή Μάρθα Μετζελή: νόστιμη, σεμνή, καλοβαλμένη, μορφωμένη, έξυπνη, με τρόπους· η «αριστοκράτισσα» του «10».

Το οίκημα δεν διέθετε κουζίνες αλλά μόνο νεροχύτη σε κάθε διαμέρισμα, όπου γινόταν όλη η λάτρα, ενώ το μαγείρεμα το έκαναν σε φουφού ή πετρελαιομηχανή στο «διαμέρισμα» ή στο διάδρομο.

Σε μια κάτοψη των ορόφων του «10» μπορούμε να παρακολουθήσουμε καλύτερα την «κοινωνική διαστρωμάτωση» των ενοίκων του:

²² Υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στον αριθμό που βρίσκουμε διαβάζοντας το έργο και στον αριθμό που δηλώνει ο αφηγητής. Το ανολοκλήρωτο του έργου τις εξηγεί ικανοποιητικά. Από την άλλη είναι ευνόητο ότι ο αριθμός των ενοίκων δεν ήταν σταθερός, πράγμα που επισημαίνει και ο αφηγητής. Οι αριθμοί που δίνει για τους ενοικιαστές είναι : **ισόγειο**: 6- 7 άτομα, **Α' όροφος**: 20, **Β' όροφος**: 30 και **Γ' όροφος**: 10.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ «10»

<p>ΤΑΡΑΤΣΑ: 1) Μαρία και Μαρίκα (22 και 17 χρόνων αντίστοιχα), υπηρέτριες και ερωμένες Βαρδάκα, 2) Στεφανής Δούκας, ξέμπαρκος καπετάνιος, νέος ένοικος.</p>	<p style="text-align: center;">Δ ε ν αναφέρονται αποχωρητήρια</p>
<p>Γ΄ ΟΡΟΦΟΣ: 1) «μεσοαστική όαση» οικογένειας Χαριτάκη (Χρίστος και Ειρήνη, γιος Μίστος, μαθητής Γυμνασίου, 18 χρόνων), 2) οικογένεια Βαρδάκα (Βασίλης -Κατίνα, αδελφή Ειρήνης Χαριτάκη, παιδιά: Παύλος, γύρω στα 20, Μπεμπέκα, 13- 14 χρόνων), 3) ανάπηρος αξιωματικός, νέος, ανώνυμος, 4) Πολύκαρπος Κουρμπάνης, χασάπης, εργένης, 5) Ευσταθία 35 χρόνων, νοσοκόμα γιατρού Κούγια (πρώην ένοικος Α΄ ορόφου), 6) Μακράκηδες («υποταχτικοί» Βαρδάκα, ελλιπή στοιχεία).</p>	<p style="text-align: center;">2 αποχωρητήρια (Χαριτάκης, Βαρδάκας χωριστά)</p>
<p>Β΄ ΟΡΟΦΟΣ: 1) Μαρίνα Μύρου, γύρω στα 50, Μαρία (25 με 30) και Σία (17 χρόνων) κόρες της, 2) Ντόμενα και Κώστας Τσαγκάρης (τα παιδιά τους παντρεμένα εκτός «10»), 3) Κοτσίλης νεαρός, μάγκας, μηχανικός εμπορικού ναυτικού, 4) Ηλίας ο ράφτης, εργένης.</p>	<p style="text-align: center;">2 αποχωρητήρια</p>
<p>Α΄ ΟΡΟΦΟΣ: 1) «μικροαστική» όαση Νταγιώρηδων (Ευάγγελος και Δέσποινα, και οι γιοι τους: Κώστας, Πέτρος, Λουκάς, ο μικρότερος 25 χρόνων), 2) Ευρυδίκη Γιανναρά με τις κόρες της: Φιλιά (λεσβία) και Γιαννούλα, 3) Φωφώ, πόρνη, 4) Μάρθα Μετζελή, 5) αδελφια Βάλβη : Μιχάλης, μπακάλης, Νίκος, καφετζής, Αντωνία, Παναγιώτα, 6) οικογένεια Θέμελη (μητέρα Μαρία, γιος Γιώργος, κόρη Στάσα), 7) οικογένεια Νικολάου (μητέρα, γιος Ζήσης 40 χρόνων, κόρη), 8) Κατίνα Λέφα 40- 42 χρόνων - Γιάννης Κουλός (45χρονος, ανάπηρος, περιπτεράς) και ανίψια Κατίνας: Γιώργος Λέφας, 22 χρόνων και 18χρονη Άννα, 9) Παρασκευόπουλος 70άρης και Ντίνα, «κόρη» του, 14χρονη.</p>	<p style="text-align: center;">2 αποχωρητήρια (Νταγιώρηδες χώρια)</p>
<p>ΙΣΟΓΕΙΟ: 1) Παντοφλάδες (10μελής οικογένεια, γονείς, τρία κορίτσια: Σοφία 20 χρόνων, Κίτσα, Λούλα 13, δίδυμοι Φανούρης και Τάκας 11 ή 13 και τρία μικρά), 2) Λούσης (50άρης), ψευδοτεχνίτης, τερατολόγος, 3) Ελένη Βαλούρη (Ελενάρα), πρώην πόρνη, καθαρίστρια με σκύλο Σερσέμη [αργότερα και 2 γατιά]. Στο ισόγειο βρισκονταν και τα μαγαζιά. Δεν γνωρίζουμε πού κατοικούσαν: η Μαρία Μακρή, πόρνη, γύρω στα 21, και η φίλη της Ξανθή (εργάτρια, λεσβία), η Βιργινία Πιλάτου, πάνω από 50 χρόνων, ο μανάβης Αντρέας Φούφας και η οικογένεια Ποντικίδου (Παύλος - Δημητρία και η 5χρονη κόρη τους Παναγιωτίτσα).</p>	<p style="text-align: center;">2 αποχωρητήρια [για ενοίκους, μαγαζιά, περαστικούς]</p>

Οι συνθήκες στέγασης στο «10», η κατάσταση των «διαμερισμάτων» τους και η έλλειψη στοιχειωδών μέσων ήταν συνηθισμένο φαινόμενο την εποχή εκείνη στον Πειραιά, όπως προκύπτει από τα στατιστικά στοιχεία της ΕΣΥΕ (απογραφή 1961).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ	
Απογραφή 19 Μαρτίου 1961	
Συνθήκες στέγασης των νοικοκυριών	
Πειραιάς	
Σύνολο Νοικοκυριών	51293
Διαμένουν	
• Σε κανονικές κατοικίες που δεν τις μοιράζονται	38349
• Σε κανονικές που τις μοιράζονται	9808
• Σε μη κανονικές κατοικίες	1948
Νοικοκυριά που διαμένουν σε κανονικές κατοικίες κατά μέσο αριθμό ατόμων κατά δωμάτιο	49259
• Κάτω από 1 άτομο κατά δωμάτιο	7480
• 1- 1,99 άτομα κατά δωμάτιο	21863
• 2 - 2,99 άτομα κατά δωμάτιο	10627
• 3 - 3,99 άτομα κατά δωμάτιο	4315
• 4 άτομα και άνω κατά δωμάτιο	3717
Νοικοκυριά που διαμένουν σε κανονικές κατοικίες ανάλογα με τις ανέσεις που διαθέτουν	49259
1. Μαγειρείο	
• Ιδιαίτερο	31597
• Μοιρασμένο	2564
• Δεν υπάρχει	14574
• Δεν δήλωσε	524
2. Λουτρό ή ντους	
• Έχει	7740
• Δεν έχει πλ	41239
• Δεν δήλωσε	280
3. Ηλεκτρικό φως	
• Έχει	47408
• Δεν έχει	1798
• Δεν δήλωσε	53
4. Αποχωρητήριο	
• Ιδιαίτερο	27431
• Μοιρασμένο	21156
• Με υδραυλική εγκατάσταση	11569
• Δεν έχει	578
• Δεν δήλωσε	94

Τα πρόσωπα του μυθιστορήματος «10»

Συνυπολογίζοντας όλα τα αφηγηματικά πρόσωπα του μυθιστορήματος «10», όχι μόνο τους ενοίκους της πολυκατοικίας «10», στους οποίους αναφερθήκαμε, μπορούμε να τα χωρίσουμε σε τρεις ομάδες: **A**: τους ενοίκους της πολυκατοικίας «10», που στους πίνακες αναφέρονται για συντομία ως «10», **B**: τα πρόσωπα με τα οποία οι ένοικοι σχετίζονται κατά το μάλλον ή ήττον, είτε ζουν σε πολύ κοντινό (οικογένεια Φουντούκου) είτε σε πιο απομακρυσμένο χώρο (δάσκαλος και γιατρός στην Πειραιϊκή): στους πίνακες για συντομία αναφέρονται ως «εκτός», και **Γ**: τα πρόσωπα που αποτελούν τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο.

Καθεμιά από τις ομάδες **A** και **B** («10» και «εκτός») τη διακρίναμε σε **Κύρια (Κ)** και **Δευτερεύοντα (Δ)** πρόσωπα με κριτήριο την παρουσίαση της δράσης τους (άμεσα όχι μέσω άλλων) και το ρόλο τους στο μυθιστόρημα. Η κατηγοριοποίηση σε **Κύρια** και **Δευτερεύοντα** πρόσωπα είναι λίγο επικίνδυνη, από την άποψη ότι οι χαρακτήρες είναι ανολοκλήρωτοι, δεν προλαβαίνουν να προχωρήσουν σε σημαντική δράση, να εξελιχθούν και να ωριμάσουν. Νομίζουμε όμως ότι δεν είναι αυθαίρετη, όσο και αν φαίνονται ισότιμοι οι ήρωες²³ και οι ρόλοι, υπάρχουν, έστω και μικρές, διαφοροποιήσεις. Άλλα πρόσωπα εμφανίζονται μόνο σε ένα μικρό πεδίο δράσης (σημαντικό ίσως για κάποιο άλλο πρόσωπο), άλλα πρόσωπα σκέπτονται πάνω στα πράγματα, αντιμετωπίζουν κάποιες καταστάσεις, σχολιάζουν την κοινωνική πραγματικότητα, συζητούν πέρα από τα καθημερινά τους προβλήματα. Θα δούμε στη συνέχεια συγκεκριμένα ποια είναι αυτά τα πρόσωπα.

Τα πρόσωπα του κοινωνικού περιγύρου (της **Γ** ομάδας- όλα βέβαια **εκτός** πολυκατοικίας «10») αναφέρονται ως «**βοηθητικά**» στον επόμενο πίνακα. Για κάποια από αυτά αναφέρεται στην αφήγηση αριθμός, ο οποίος και μεταφέρεται στην αντίστοιχη στήλη (του πίνακα III), ενώ στην ίδια στήλη δίπλα από τον αριθμό, ο χαρακτηρισμός «ανώνυμα» αναφέρεται σε μεμονωμένα άτομα ή σε ομάδες του κοινωνικού περιγύρου.

Στο μυθιστόρημα «10» δηλαδή κινούνται συνολικά 311 πρόσωπα - αν συνυπολογίσουμε τα βοηθητικά, για τα οποία αναφέρεται αριθμός (συνολικά 195). Από τα 311 πρόσωπα τα 71 είναι κύρια, **εντός** και **εκτός** πολυκατοικίας

²³ Βλ. Β. Αθανασόπουλος, «Ο τόπος ως χώρος της επιθυμίας στο '10'», Νέα Εστία, αφιέρωμα, τχ. 1729, 2000, σ. 896 [927, 930].

«10», με την επιφύλαξη που διατυπώθηκε παραπάνω για τη διάκριση σε κύρια και δευτερεύοντα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ						
ΠΡΟΣΩΠΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ «10» : ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΚΑΤΟΙΚΙΑ						
ΗΡΩΕΣ	ΚΥΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΑ		ΔΕΥΤΕΡ. ΠΡΟΣΩΠΑ		ΒΟΗΘΗΤΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ	ΣΥΝΟΛΟ
	«10»	«ΕΚΤΟΣ»	«10»	«ΕΚΤΟΣ»	«ΕΚΤΟΣ»	
Άντρες	23	10	3	26	100 + ανώνυμοι χωρίς αριθμό	162
Γυναίκες	30	4	4	7	42 + ανώνυμες χωρίς αριθμό	87
Παιδιά	2	2	4	1	53 + ανώνυμα	62
ΣΥΝΟΛΟ	55	16	11	34	195	311

Από τα 71 κύρια πρόσωπα διαμένουν στη λαϊκή πολυκατοικία τα 55²⁴ (23 άντρες, 30 γυναίκες και 2 παιδιά), ενώ τα υπόλοιπα 16 (10 άντρες, 4 γυναίκες, 2 παιδιά) εκτός της πολυκατοικίας.

Από τα 45 δευτερεύοντα πρόσωπα (11 στην πολυκατοικία και 34 εκτός) κάποια παρουσιάζονται μόνο μέσα από αφηγήσεις άλλων, όπως ο Γιώργος Θέμελης, αδελφός της Στάσας, ο Κίτσος Μακρής, πρώην σύζυγος της Μαρίας Μακρή, που βρίσκεται στη φυλακή, γιατί μαχαίρωσε τη γυναίκα του υποπτευόμενος ότι έχει εραστή· εκείνη δεν θέλησε να του αποκαλύψει ότι είχε σχέσεις με γυναίκα. Με αναδρομική αφήγηση γνωρίζουμε τον εμπνευστή της λαϊκής πολυκατοικίας, Αναστάση Καλογερά, και μαθαίνουμε για τις πρώην τσατσάδες και τους εραστές της Ελενάρας· ιδίως για τον Μήτσο Παπαρρήγα, μεγαλέμπορο σιτηρών, που φαίνεται πως υπήρξε ο μεγάλος της έρωτας.

²⁴ Ο αφηγητής (Το «10», σ. 76) αναφέρει 80 ενοίκους της πολυκατοικίας, ο Β. Αθανασόπουλος (πρόλογος στο «10», σ. 17) πάνω από ογδόντα πρόσωπα. Στο «σημειωματάριο» του «10» (Το «10», σ. 609 κ.ε., βλ. και πίνακα σσ. 654-6) βρίσκουμε 72 «χαρακτήρες» (ανάμεσά τους και ο Σερσέμης, ο σκύλος της Ελενάρας), μερικούς από τους οποίους ο συγγραφέας δεν πρόλαβε να συμπεριλάβει στην αφήγηση, ενώ παραλείπονται άλλοι ήρωες του μυθιστορήματος. Βλ. γι' αυτά τον πρόλογο του Β. Αθανασόπουλου (ό.π.), τα σχόλια του ίδιου στο «σημειωματάριο» και το εκδοτικό σημείωμα. Στον πίνακα συμπεριλάβαμε βέβαια μόνο πρόσωπα που υπάρχουν στο κείμενο.

Τα βοηθητικά πρόσωπα που κινούνται στον κοινωνικό περίγυρο της λαϊκής πολυκατοικίας είναι το «ανθρωπολόι της φτώχειας και της ταπεινοσύνης»: άντρες, γυναίκες νέες και γριές, «αποκαρωμένοι» από τη ζέστη, προσπαθούν να ανταποκριθούν στις καθημερινές τους υποχρεώσεις. Δουλεύουν κάτω από τον αφόρητο καύσωνα, ταξιδεύουν με τα караβάκια για κοντινούς προορισμούς, αποχαιρετούν τους δικούς τους που επιβιβάζονται στα μεγάλα βαπόρια, γεμίζουν ασφυκτικά το τραμ, κάθονται στα καφενεία, κάνουν μπάνιο στο Φάληρο, διασκεδάζουν στις ταβέρνες το βράδυ. Άλλοι ζωντανεύουν στις αναδρομικές αφηγήσεις, σε καλές και κακές καθημερινές στιγμές.

Ως προς την ηλικία των ενοίκων της λαϊκής πολυκατοικίας, οι περισσότεροι είναι ώριμοι, οι άντρες ιδίως πάνω από 40, στην πλειονότητά τους. Οι νέοι και νέες ως 30 χρόνων είναι περίπου 20 και τα παιδιά 6. Παρόμοιες είναι οι ηλικίες στα κύρια και δευτερεύοντα πρόσωπα εκτός «10», ενώ τα περισσότερα παιδιά τα συναντάμε στον κοινωνικό περίγυρο (βοηθητικά πρόσωπα). Ως προς την οικογενειακή κατάσταση των προσώπων, στην αφήγηση δεν δίνονται στοιχεία παρά κυρίως για οικογένειες που οι δύο σύζυγοι μένουν μαζί και για ανύπαντρες γυναίκες. Έχουμε όμως περιπτώσεις γυναικών, ιδίως με παιδιά, για τις οποίες δεν ξέρουμε αν είναι χήρες, διαζευγμένες ή «αστεφάνωτες».

1. Εργαζόμενοι και επαγγέλματα

Αντρικά αφηγηματικά πρόσωπα

ΠΙΝΑΚΑΣ IV ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ : ΑΝΤΡΕΣ	
1.	ΑΝΤΡΙΚΑ ΚΥΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ «10»
ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ - ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	
10»: 13	
περιπτεράς, χασάπης, μανάβης, μπακάλης, καφετζής, ταβερνιάρης, ράφτης, παντοφλάς (εμβοδοποιός), οικοδομικές εργασίες, νεωκόρος και πλανόδιος μικροπωλητής, πλανόδιος μικροπωλητής ξηρών καρπών (στραγαλάς), εμποροϋπάλληλος, μηχανικός εμπορικού ναυτικού (πριν κάλφας σε τσαγκαράδικο)	
«ΕΚΤΟΣ» : 8: εφοπλιστής, βιοτέχνης και έμπορος καλλυντικών, γιατρός, δάσκαλος (2), αστυνόμος, παπάς, ψαράς	
ΑΝΕΡΓΟΙ «10»: 1 καπετάνιος	
ΑΕΡΓΟΙ «10»: 5: (νεαροί που ζουν σε βάρος των γονιών ή συγγενών τους)	

ΜΑΘΗΤΕΣ «10»: 1 (γυμνάσιο)	«ΕΚΤΟΣ»: 2 (νυχτερινό)
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΥΠΟΚΟΣΜΟΥ «10» : 1 από τους μη εργαζόμενους	
ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΙ: «10» : 3 (και εισοδηματίες) + 1 ανάπηρος αξιωματικός	
ΔΕΝ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ: «10» : 1 (για τους Μακράκηδες)	

2. ΑΝΤΡΙΚΑ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ «10»	
ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ - ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	
«10»: 1 χωρίς σαφή αναφορά + 1 τσαγκάρης + 1 μαρμαρογλύπτης	
«ΕΚΤΟΣ»: 19	
εφοπλιστής, βιομήχανος, μεγαλέμπορος σιτηρών, αστυνομικός διοικητής, 2 καπετάνιοι, πρωτοσύγκελος, διάκος, ψάλτης, γιατρός, αρχιλογιστής, δάσκαλοι, επιστάτης σχολείου, εργαζόμενος στον ΟΛΠ, υδραυλικός, βοηθός σε εργαστήριο καλλυντικών, βαρκάρης	
ΑΝΕΡΓΟΙ : ναυτικοί	
ΜΑΘΗΤΕΣ : «ΕΚΤΟΣ»: 1	
ΔΕΝ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ : «ΕΚΤΟΣ»: 2	

3. ΑΝΤΡΙΚΑ ΒΟΗΘΗΤΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ «10»	
ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ -ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	
«ΕΚΤΟΣ»: 53 (σε συγκεκριμένες ή επώνυμες αναφορές) + ανώνυμοι	
λιμενεργάτες, αχθοφόροι, αχθοφόροι ΟΛΠ, λεμονατζήδες, καμαρότοι, ναυτικοί, караβομαραγκός, εργάτες (άντρες και γέροι) σε εργαστήριο επισκευής βαποριών· εργαζόμενοι στα καλλυντικά Φουντούκου: 20 εργάτες, 7 υπάλληλοι, 5 πλασιέ, δίκτυο αντιπροσώπων, αντιπρόσωπος Θεσσαλονίκης (όλα χωρίς αναφορά φύλου)· προσωπικό εφοπλιστή: υπάλληλοι, 1 γιατρός, υπηρέτες· Θερμαστής, παραμάγειρας, γκαρσόνι, πλανόδιοι μανάβηδες, δικηγόρος (έμμεσα), δικαστής (έμμεσα), καπετάνιοι 2, εφοπλιστές, πλήρωμα Pacific Knight, γιατρός χειρουργός, γιατροί, νοσοκόμοι, βοηθοί (έμμεσα), ψαράδες (επαγγελματίες), μαστόροι, εργάτες, ταξιτζής, Θερμαστές («αραπάδες», «Πορτουγκέζος»), φύλακες πλοίων, κλητήρας, μπακάλης, ταβερνιάρης, υδραυλικός	
ΑΝΕΡΓΟΙ : ναυτικοί	
ΜΑΘΗΤΕΣ : 20 (συνολικά 50 μαθητές και μαθήτριες)	
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΥΠΟΚΟΣΜΟΥ: ανώνυμοι - «διερμηνείς» (προαγωγοί)	

Όπως φαίνεται από τον πίνακα IV, από τα αντρικά αφηγηματικά πρόσωπα της πολυκατοικίας «10» (26 κύρια και δευτερεύοντα) εργάζονται οι 13, οι 4 είναι συνταξιούχοι - οι 3 και εισοδηματίες, ο 1 ανάπηρος αξιωματικός νέος στην ηλικία - οι 5 είναι άεργοι (οι 2 στη συνέχεια παρουσιάζονται ως εργαζόμενοι), ενώ ο νέος ένοικος, Στεφανής Δούκας, καπετάνιος, μένει άνεργος στη διάρκεια της αφήγησης. Άνεργοι άλλωστε

μένουν όλοι οι συνάδελφοί του στο καράβι που μόλις είχε φτάσει στον Πειραιά. Το επάγγελμα που κυριαρχεί είναι του **μικρομαγαζάτορα**: χασάπης, μανάβης, μπακάλης, καφετζής, περιπτεράς, στραγαλατζής, («πλανόδιος μικροπωλητής ξηρών καρπών»). Λίγοι είναι **τεχνίτες**: ράφτης, παντοφλάς («εμβαδοποιός» σε οικογενειακό μικρό εργαστήριο «υπαίθριο»), (ψευτο)οικοδόμος (για διάφορες δευτερεύουσες οικοδομικές εργασίες), ένας μηχανικός του εμπορικού ναυτικού, ο Κοτσίλης, που πέρασε πρώτα από διάφορες εργασίες, ένας τσαγκάρης, ο σύζυγος της Ντόμενας, και ένας μαρμαρογλύπτης (αδελφός της Στάσας Θέμελη). Ένας είναι εμποροϋπάλληλος σε κατάσταση κασμηριών, (Ζήσης Νικολάου), ένας νεωκόρος (Παρασκευόπουλος) που συμπληρώνει το πενιχρότατο εισόδημά του πουλώντας στους δρόμους τσιγάρα και άλλα ψιλοπράγματα, ενώ δύο πρόσωπα εργάζονται στην ταβέρνα του «10» (παραμάγειρας και γκαρσόνι). Είναι χαρακτηριστική η απουσία βιομηχανικών εργατών και λιμενεργατών από το «10».

Εκτός «10» (στα κύρια πρόσωπα) συναντάμε έναν εφοπλιστή, έναν βιοτέχνη - παρασκευαστή και έμπορο καλλυντικών, που εξελίσσεται σε βιομήχανο, τον Μιχάλη Φουντούκο, έναν γιατρό, δύο δασκάλους, έναν αστυνόμο, έναν παπά και έναν ψαρά. Μεγαλύτερη ποικιλία παρουσιάζουν τα επαγγέλματα των δευτερευόντων προσώπων, **εκτός «10»**: μεγαλοβιομήχανος, μεγαλέμπορος σιτηρών, αστυνομικός (διευθυντής), εφοπλιστής, καπετάνιοι, ιερείς (πρωτοσύγκελος - διάκος), ψάλτης, γιατροί - ένας από αυτούς, ανώνυμος βόαρης γιατρός, παρουσιάζεται μόνο στις «ύποπτες» δοσοληψίες (σεξουαλικού τύπου) που έχει στο «10» - υπάλληλοι (αρχιλογιστής- θυρωροί), εργαζόμενος στον ΟΛΠ, υδραυλικός, βοηθός σε εργαστήριο καλλυντικών, βαρκάρης, έμπορος ψαριών.

Στον κοινωνικό περίγυρο (**ομάδα Γ**) συναντάμε μεγάλη ποικιλία επαγγελματιών από αυτά που ασκούνται σ' ένα λιμάνι. Κυρίως όμως ο αφηγητής ενδιαφέρεται για τους ανθρώπους της χειρωνακτικής εργασίας, όχι τόσο για εργαζόμενους σε υπαλληλικά επαγγέλματα, που συνήθως απλώς απαριθμούνται. (Βλ. Πίνακα IV, 3). Στην ομάδα αυτή (όπως και στη Β) συναντάμε πολλούς άνεργους ναυτικούς.

Μία παρατήρηση που μπορεί να κάνει κανείς είναι ότι π.χ. στην επιχείρηση καλλυντικών η αναλογία εργαζομένων στην παραγωγή και την εμπορία είναι δυσανάλογα μεγάλη υπέρ της δεύτερης. Ένα άλλο στοιχείο που

προκύπτει και από τον πίνακα (IV) είναι η αυξημένη παρουσία των μικρών, ατομικών επιχειρήσεων (μικρομάγαζα), που μπορεί να οφείλεται στο πολύ χαμηλό επίπεδο των μισθών²⁵ ή και να δείχνει δυσκολία στην εξεύρεση ικανοποιητικής εργασίας.

Είναι χαρακτηριστικό εξάλλου ότι οι νέοι άεργοι άντρες του «10», όταν τελικά αποφασίζουν να εργαστούν, δεν ενδιαφέρονται για μισθωτή εργασία. Ο Κώστας Νταηγιώργης εκφράζει την προτίμησή του στην ατομική επιχείρηση: «δεν καταδεχόταν να ξεκινήσει ταπεινά, με το μισθό του υπαλλήλου. Ονειρευόταν επιχειρήσεις, κομπίνες, μεγαλεία», έτσι αποφασίζει να παντρευτεί την κατά πολύ μεγαλύτερή του αδελφή των Βάλβηδων, για να ανοίξει με την προίκα ταβέρνα. Ο μικρότερος από τους αδελφούς Νταηγιώργη, ο Λουκάς (25 χρόνων, όμορφος) γίνεται ταξιτζής, ενώ τον Πέτρο²⁶ σχεδιάζει να τον στρώσει στη δουλειά η Ευσταθία (νοσοκόμα του Κούγια) που θέλει να τον παντρευτεί.

Παρασιτικά συνεχίζει να ζει ο Γιώργος Λέφας, ανιψιός της Κατίνας Λέφα, «σκυλόμαγκας, με μπαρμπέτες και λαδωμένη χαίτη», που ασχολείται μόνο με επαγγέλματα του υποκόσμου και τον τρέφει ο Γιάννης ο Κουλός, ανάπηρος πολέμου, περιπτεράς. Ο Παύλος Βαρδάκας (γιος του Βασίλη και της Κατίνας, λίγο μεγαλύτερος από Μίστο Χαριτάκη, μαθητή Γυμνασίου) φαίνεται πως είναι άεργος από ιδεολογία· τεμπέλης, έμεινε τρία χρόνια στην ίδια τάξη και πέρασε από διάφορες δουλειές - υπάλληλος σε μαγαζί, μαθητευόμενος σε ραφτάδικο, κλητήρας σε γραφείο - αλλά από παντού τον έδιωξαν, γιατί «δεν άξιζε πεντάρα». Τριγυρνάει χωρίς να κάνει τίποτα, χωρίς να σκέφτεται σχεδόν, ευτυχισμένος.

Απέναντι σ' αυτή την ομάδα περιγράφονται θετικά, και στην άσκηση του επαγγέλματός τους, οι **εργαζόμενοι αντρικοί χαρακτήρες** του μυθιστορήματος «10» (κύρια πρόσωπα), ιδίως ορισμένες κατηγορίες, όπως οι «μαγαζάτορες» του «10»: Οι αδελφοί Νίκος και Μιχάλης Βάλβη, μπακάλης και καφετζής αντίστοιχα, διατηρούσαν συνεταιρικά και ταβέρνα. Ο πρώτος, ο επιλεγόμενος μπακαλάκης - από το μικροσκοπικό μαγαζί του - περιγράφεται

²⁵ Βλ. παρακάτω, σ. 30.

²⁶ Ο Πέτρος Νταηγιώργης, αντίθετα από τα αδέρφια του, είναι άσκημος και με έντονο στραβισμό του αριστερού ματιού (σ. 450), αλλά γλυκομίλητος όπως και ο Κώστας. Η Ευσταθία ανακοινώνοντας στον γιατρό Κούγια τον αρραβώνα της, αναφέρει ότι ο Πέτρος σαραντάρησε. Πρόκειται μάλλον για αβλεψία, αφού τα δυο αγόρια των Νταηγιώργηδων γεννήθηκαν μετά το θάνατο του Καλογερά (σ. 65)

με θετικό τρόπο: Κεφάτος, χαμογελαστός, περιποιόταν κάθε πελάτισσα, δεν ανακατευόταν σε κουτσομπολιά, ζύγιζε τίμια, έκανε πίστωση· επόμενο ήταν να τον αγαπούν όλοι. Ο δεύτερος, «μεσόκοπος, κακοσούλουπος, θεόκουφος», αλλά και εξαιρετικός μάγειρας, είχε εμπνεύσει μεγάλο έρωτα στη 18χρονη Άννα Λέφα. Εμπόδιο για την ολοκλήρωση της ευτυχίας του ήταν οι «μεγαλοκοπέλες» αδελφές του, που κατά τον «κοινωνικό νόμο» θα έπρεπε αν παντρευτούν πρώτες. Λιγότερο περιγράφεται ο Γιάννης ο Κουλός ο περιπτεράς, ο Παύλος Ποντικίδης, πλανόδιος στραγαλατζής και ο (ψευτο)τεχνίτης οικοδομών Λούσης (παρατσούκλι του Βασίλη Νικολάου), μυθομανής, τερατολόγος (π.χ. από τον πρώτο γάμο του είχε 13 αγόρια, που πέθαναν όλα με διάφορους τρόπους). Το όνομα «Λούσης» του το έδωσαν γιατί μιλούσε διαρκώς για την αδελφή του, τη Λούση, διαζευγμένη, μορφωμένη, εργαζόμενη στους Κυλινδρόμυλους, που δεν την είχε δει ποτέ κανείς. Ο Λούσης αρχικά έμενε σε τενεκεδόσπιτο στο Κουτσικάρι (Κορυδαλλός) και κατέληξε στο «10» όταν, μετά το θάνατο της γυναίκας του, έκανε αμοιβαία αλλαγή κατοικίας με την κουινιάδα του.

Θετικός χαρακτήρας στο «10» είναι ο Στεφανής Δούκας, καπετάνιος, που ξεμπαρκάροντας στον Πειραιά διαπιστώνει ότι η γυναίκα του τον έχει εγκαταλείψει. Αν και τον παρακολουθούμε από τη στιγμή που το καράβι του, το Pacific Knight, μπαίνει στο λιμάνι, δεν τον γνωρίζουμε στην επαγγελματική του δραστηριότητα, αλλά μαθαίνουμε την ιστορία του και τα σχέδιά του για το μέλλον· αισθανόμαστε την αγωνία του για την ανεργία και την αδημονία του για τη στιγμή που θα δει τη γυναίκα του. Σε λίγη ώρα θα αντιμετωπίσει αποφασιστικά την ανατροπή όλης της ζωής του. Ο τρόπος που έρχεται να μείνει στην πολυκατοικία του «10», η στιγμή που φτάνει, η παρέμβασή του σε πολλές από τις διαμορφωμένες σχέσεις και καταστάσεις, η σύνδεσή του με τον νεαρό Μίλτο Χαριτάκη - ο οποίος κοντά του ξεδιπλώνει τη σκέψη του - δείχνουν ότι πρόκειται για πολύ σημαντικό πρόσωπο²⁷.

Εκτός «10» περιγράφεται, στην επαγγελματική και προσωπική του ζωή, ο εφοπλιστής Μαλανδρής, από τους ελάχιστους ήρωες που δεν κατοικούν στον Πειραιά, αλλά συνδέεται άμεσα με την πόλη και τη λαϊκή πολυκατοικία : σ' ένα από τα πλοία του δούλευε ο Στεφανής, στα γραφεία του η Στάσα και στο μέγαρο καθαρίστρια η Ελενάρα. Ο Μαλανδρής «χηρευάμενος», άτεκνος,

²⁷ Ο Β. Αθανασόπουλος, ό.π. [υποσημ. 16], σσ. 896- 897, θεωρεί ότι θα εξελισσόταν σε πρωταγωνιστικό πρόσωπο.

πάνω από 70 χρόνων και πάνω από 100 κιλά, ζούσε στο παλάτι του της Εκάλης με πολυπληθές προσωπικό (από υπηρέτες ως και έναν έμμισθο γιατρό). Διηύθυνε τα πάντα μόνος του, οι υπάλληλοί του ήταν «τρομοκρατημένοι υποτελείς», στα καράβια του μπάρκαραν μόνο απελπισμένοι ναυτικοί, ενώ κάθε μέρα έπαιρνε μαζί του στο σπίτι δυο από τις δακτυλογράφους του, για δουλειά και σεξουαλική απόλαυση. Τον βλέπουμε να απευθύνεται «πατρικά» στους άνεργους πια ναυτικούς του Pacific Knight, εκθέτοντας τη δεινή οικονομική του κατάσταση: «Χρωστάω τα μαλλιοκέφαλά μου στις Τράπεζες ... Οι τόκοι τρέχουν· πώς θα τους πληρώσω;». Ο αφηγητής προσθέτει ότι οι περισσότεροι ναυτικοί σωμαίνουν και μόνο δυο τρεις, οι νεότεροι και «τοποθετημένοι πολιτικά πιο αριστερά»²⁸ αντιδρούν στην υποκρισία του εφοπλιστή.

Στον αντίποδα του εφοπλιστή περιγράφονται άνθρωποι της βιοπάλης, όπως ο Αγγελής, θυρωρός στο μέγαρο Τιπιλή, γκρινιάρης - ιδίως πριν πιεί τον πρώτο του καφέ - αλλά καλός άνθρωπος. Ο Αγγελής δεν θέλει να δείχνει την καλοσύνη του και, ενώ φοβερίζει την Ελενάρα, γιατί φέρνει μαζί της τον σκύλο της, τον Σερσέμη, μοιράζεται κρυφά μαζί του κάθε μέρα το κολατσιό του.

Εκτός «10» περιγράφονται στην εργασία τους αλλά και γενικότερα ο γιατρός Κούγιας, ο βιοτέχνης και έμπορος καλλυντικών Φουντούκος, ο δάσκαλος Βλάσης Κορνούτος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο Μιχάλης Φουντούκος, πενηντάρης, αυτοδημιούργητος, επιτυχημένος, μάλλον ο μόνος στη γειτονιά που μένει «σε καλοφτιαγμένο δίπατο» σπίτι, κοντά στο «10». Χαρακτηρίζεται από τον αφηγητή ως «ιδιοφυής παράφρων», καθώς πιστεύει ακράδαντα πως θα γίνει «Άρχων του Κόσμου» και προετοιμάζεται συστηματικά για το ρόλο αυτό, καταστρώνοντας και «σύστημα διακυβέρνησης της Υψηλίου» (σ. 133). Ο γιατρός Κούγιας αποδίδει την κατάσταση του Φουντούκου σε «αγνοούμενη ή κακοθεραπευμένη σύφιλη» (σ. 180/181). Άλλοι εργαζόμενοι του «10» (από τα κύρια πρόσωπα) δεν περιγράφονται στην άσκηση του επαγγέλματός τους, όπως ο Ηλίας ο Ράφτης, ο Παντοφλάς και (από τα δευτερεύοντα πρόσωπα) ο τσαγκάρης σύζυγος της Ντόμενας και ο,

²⁸ βλ. «Τό «10», σσ. 380- 381.

ούτως ή άλλως, αδιευκρινίστου επαγγέλματος Μακράκης· αναφέρεται ως «υποταχτικός» του Βαρδάκα.

Στους συνταξιούχους -εισοδηματίες του «10» (Χαριτάκη, Νταηγιώργη, Βαρδάκα) ο αφηγητής εστιάζει κυρίως στην οικογενειακή τους κατάσταση και, για τον τελευταίο, στη σεξουαλική του δραστηριότητα. Ο Βασίλης Βαρδάκας πριν πάρει τις δύο Μαρίες από το χωριό για υπηρέτριες, συμφώνησε μυστικά με τις «πάνανγες τσούπρες της Ρούμελης» (σ. 41) για σεξουαλικές σχέσεις. Έτσι από την πρώτη νύχτα αναλαμβάνει την πραγματοποίηση της συμφωνίας («μιλημένα- τιμημένα») και προχωρώντας «κατ' αρχαιότητα», όπως στις προαγωγές του, αρχίζει με τη μεγάλη, ενώ η μικρή περιμένει τη σειρά της γυρισμένη στον τοίχο.

Ο Πολύκαρπος Κουρμπάνης, χασάπης, που πουλάει κρέατα χειρίστης ποιότητας στους φτωχούς συνοίκους του στο «10», είναι εργένης, με περιποιημένο σπίτι (κάμαρα), δείχνει πολιτισμένος (ακούει ράδιο, διαβάζει περιοδικά, εφημερίδες και βιβλία). Περιγράφεται ως αφάνταστα τσιγκούνης, ευσεβής χριστιανός, με αμφιλεγόμενη σεξουαλική δράση, ώσπου τον συναντάμε πελάτη στην οδό Νοταρά, με την πιο νέα, όμορφη και ξεχωριστή κοπέλα, που εκδίδεται εκεί.

Με την ίδια εστίαση στην επαγγελματική και στη σεξουαλική δράση του παρουσιάζεται ο μανάβης Αντρέας Φούφας, ψηλός, χοντρός, ξανθογάλανος, «σοδομιστής μανιακός» και «κλέφτης ασύδοτος», απότομος στις πελάτισσές του, διώκτης των πλανόδιων μανάβηδων, ανήθικο στοιχείο. Με τον Φούφα έρχεται σε σύγκρουση ο αστυνόμος Κ15, από τα εκτός «10» πρόσωπα· ο αφηγητής εστιάζει στην ιδιάζουσα επαγγελματική ηθική του: όταν οι περίοικοι διαμαρτύρονται γιατί ο μανάβης Αντρέας Φούφας, εκμαυλίζει τα μικρά αγόρια με ένα δεκάρικο, για να ικανοποιείται σεξουαλικά, ο αστυνόμος τον απειλεί με μήνυση, επειδή κλέβει ασύστολα τους φτωχούς πελάτες του. Το στοιχείο της καταγγελίας για αποπλάνηση ανηλίκων δηλώνει ότι θα το χρησιμοποιήσει για να πετύχει μεγαλύτερη ποινή (απ' ό,τι με την αγορανομία), θεωρεί όμως μεγαλύτερο έγκλημα την κλεψιά των φτωχών. Ο αστυνόμος θα φανεί επίσης ευαίσθητος στην έκκληση του δασκάλου Βλάση Κορνούτου και θα βοηθήσει να σωθεί η νεαρή μαθήτρια Κλειώ Φαλαράκη από την πορνεία, για την οποία την προόριζαν οι γονείς της. Την ίδια ευαισθησία θα δείξει ο αστυνόμος για την Ελενάρα, τον σκύλο της Σερσέμη και τα γατάκια της.

Στην επαγγελματική του δραστηριότητα περιγράφεται ο «βιοπαλαιστής» γιατρός Θανάσης Κούγιας, ο γιατρός της φτωχολογιάς, που σχετίζεται λόγω επαγγέλματος με όλο τον κόσμο του «10». Αν και άλλα ονειρευόταν, άλλου είδους καριέρα, έχει συμβιβαστεί με την κατάσταση. Επειδή δεν μπορεί να αρνηθεί ποτέ τη βοήθειά του στον πάσχοντα συνάνθρωπο, το κυριότερο πρακτικό πρόβλημά του φαίνεται πως είναι η έλλειψη χρόνου για τον εαυτό του. Αντιστικτικά προς τον Κούγια παρουσιάζονται οι μεγαλογιατροί του Κολωνακίου, τον βίο και την πολιτεία των οποίων συζητά με τον συνάδελφό του Μαράτο. Πολύ ενδιαφέρουσες είναι οι συζητήσεις του με τον δάσκαλο Βλάση Κορνούτο, που εκφράζουν μερικές από τις βασικότερες ιδέες του «10».

Ο Βλάσης Κορνούτος, θεωρητικός μαρξιστής, διευθυντής δημοτικού σχολείου, βασανίζεται διαρκώς από σεξουαλικές επιθυμίες που δεν μπορεί να κατασιγάσει, τις ελέγχει όμως ως προς τις μαθήτριές του, παρότι θα ήθελε το αντίθετο, για τις μεγαλύτερες και «ξεβγαλμένες» μαθήτριες, αν δεν ήταν καταδικαστέο. Είναι εξαιρετικός δάσκαλος, δίνει τον καλύτερο εαυτό του στη διδασκαλία του και νοιάζεται για τους μαθητές του πολύ πέρα από ό,τι θα επέβαλε η επαγγελματική του ιδιότητα· για να συνεχίσει το σχολείο ο ορφανός αριστούχος μαθητής Σπύρος Σκιαδάς, 13 χρόνων, που έπρεπε να δουλέψει για τη μάνα και τα 3 μικρότερα αδέρφια του, ζητάει τη βοήθεια του μεγαλοβιομήχανου Κωνσταντίνου Πρόκα (πατέρα μαθητή του) με αντάλλαγμα τη δωρεάν προγύμναση του γιου του. Ο μεγαλοβιομήχανος δίνει τη βοήθεια του χωρίς αντάλλαγμα. Το ίδιο αποτελεσματική είναι η παρέμβασή του, για να σωθεί από την πορνεία η μαθήτρια Κλειώ Φαλαράκη (στην οποία έχουμε αναφερθεί). Τη βοήθεια αυτή προς τους μαθητές του την προσφέρει παρότι πιστεύει ότι η κοινωνική αδικία δεν θεραπεύεται με την ατομική βοήθεια.

Αντιστικτικά προς τον Βλάση Κορνούτο παρουσιάζεται ο συνάδελφός του Μένης Παυλόπουλος, κομμουνιστής, μέλος του ΚΚΕ, γυρίζει από την εξορία αφού υπόγραψε, με κομματική εντολή, δήλωση. Ο Παυλόπουλος δεν αναπτύσσει ιδιαίτερα τις ιδέες του, γιατί θέλει να αποφύγει τη σύγκρουση με τον Βλάση· στόχος του είναι να τον πείσει να προπαγανδίζει τον κομμουνισμό στους μαθητές του, ιδέα και τακτική στην οποία βρίσκει εντελώς αντίθετο τον συνάδελφό του. Στον Μένη ανήκει η τελευταία φράση του «10» (και τελευταία του Καραγάτση) το «ας γελάσω» που αναφέρεται στον συνδικαλιστή

«Πότη Κοντό και τη συμμορία του»· κατά μαρτυρία του Ν. Πολίτη²⁹ ήταν ο συνδικαλιστής Φώτης Μακρής, και ο Καραγάτσης είχε χαρεί για το πραγματικά επιτυχημένο ψευδώνυμο που του βρήκε, για να σαρκάσει τους «εργατοπατέρες». Ο Μακρής ήταν για πολλά χρόνια Γενικός Γραμματέας της «διορισμένης» διοίκησης της ΓΣΕΕ³⁰.

Γυναικεία αφηγηματικά πρόσωπα

ΠΙΝΑΚΑΣ V ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ : ΓΥΝΑΙΚΕΣ
1. ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΚΥΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ «10»
<p>ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΕΣ - ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ «10» : 16 : Νοσοκόμα, υπηρέτριες (2), καθαρίστρια πρώην πόρνη· σε μοδιστράδικο (3) [μοδίστρα- μαθητευόμενη- θελήματα], πλασιέ [συνδρομές περιοδικού τυφλών], μαθητευόμενη σε κομμωτήριο, δακτυλογράφος, γραμματέας, παντοφλούδες (4), πλύστρα (1) «Εκτός» : 3 : μοδίστρα («ζωντοχήρα»), τέως καμαριέρα στο «παλάτι» και παρασκευή καλλυντικής κρέμας, μανικιουρίστα</p> <p>ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΉ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ Άγαμες: 14 (στο «10») + 2 («Εκτός»- η 1 διαζευγμένη) Έγγαμες : 1 (στο «10») Δεν αναφέρεται οικογενειακή κατάσταση: 1 (στο «10») + 1 («Εκτός»), ίσως χήρες ή διαζευγμένες</p>
<p>ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΕΣ ΠΟΥ ΕΓΚΑΤΕΛΕΙΨΑΝ ΛΟΓΩ ΓΑΜΟΥ «10» : 4 : λουλουδούδες (2), εργάτρια σε καπελάδικο, ασπρορουχού «Εκτός»: 0</p>
<p>ΑΕΡΓΕΣ «10»: 10 (2 νεαρές + 8 μεγάλης ηλικίας) «Εκτός» : 0</p> <p>ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΉ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ Άγαμες: «10»: 5 (οι 2 νεαρές + 2 «γεροντοκόρες» + 1 τ. αρραβωνισμένη) Έγγαμες: 2 (στο «10») Δεν αναφέρεται οικογενειακή κατάσταση: 3 (στο «10») (ίσως χήρες ή διαζευγμένες)</p>
<p>ΜΑΘΗΤΡΙΕΣ : «Εκτός» : 1</p>
<p>ΠΟΡΝΕΣ : «10» : 1 (διαζευγμένη, πρώην εργάτρια) + 1 ύποπτη (στις άεργες έγγαμες) + 1 πρώην πόρνη (έχει συμπεριληφθεί στις εργαζόμενες)</p>

²⁹ Ν. Πολίτης, «Ο καλός κ' αγαθός,» ό.π., σ. 52.

³⁰ Για πολλά χρόνια μετά τον πόλεμο η ΓΣΕΕ απέκλειε από τους κόλπους της σωματεία και κρατούσε άλλα σωματεία «σφραγίδες». Έτσι ελεγχόταν απόλυτα από το κράτος. Το καθεστώς αυτό έληξε το 1964.

2. ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ «10»

ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΕΣ - ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

«10»: 1 (εργάτρια σε εργοστάσιο και πόρνη)

«Εκτός»: 2 (υπάλληλοι)

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Άγαμες: «10»: 1 «Εκτός»: 2 (η 1 διαζευγμένη)

Έγγαμες: «10»: 0 «Εκτός»: 0

Δεν αναφέρεται οικογενειακή κατάσταση: «10»: 0 «Εκτός»: 1

ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΕΣ ΠΟΥ ΕΓΚΑΤΕΛΕΙΨΑΝ ΛΟΓΩ ΓΑΜΟΥ

«10»: 0

«Εκτός»: 1

ΑΕΡΓΕΣ

«10»: 1 «Εκτός»: 2 (ίσως εισοδήματα)

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Άγαμες: «10»: 1 «Εκτός»: 1

Έγγαμες: «10»: 0 «Εκτός»: 0

Δεν αναφέρεται οικογενειακή κατάσταση: «10»: 0 «Εκτός»: 1

ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΙ: «Εκτός»: 1 (συνταξιούχος δασκάλα, 60χρονη)

ΠΟΡΝΕΣ

«10»: 1 + 1 (ταυτόχρονα και εργάτρια, έχει συμπεριληφθεί στις εργαζόμενες)

«Εκτός»: 2 (νεαρές) + 1 (έγγαμη)

3. ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΒΟΗΘΗΤΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ «10»

ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΕΣ - ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

Εργάτριες - υπάλληλοι (δακτυλογράφοι) - δασκάλες - νοσοκόμες- υπηρέτριες - πόρνες και τσατσάδες - μαθήτριες (30 περίπου). Βλ. και πίνακα IV

Από τον πίνακα V προκύπτει ότι από τα 34 γυναικεία πρόσωπα της πολυκατοικίας «10» (κύρια και δευτερεύοντα) εργάζονται οι 17, οι περισσότερες από τις οποίες είναι ανύπαντρες κοπέλες, συνήθως χωρίς πατέρα ή αδελφό: σε μοδιστράδικο δουλεύουν οι 2 αδελφές Μύρου (μοδίστρα και μαθητευόμενη αντίστοιχα), μαθητευόμενη σε κομμωτήριο είναι η Γιαννούλα Γιανναρά, νοσοκόμα στο ιατρείο του Κούγια η Ευσταθία, υπηρέτριες οι δύο Μαρίες, καθαρίστρια η Ελενάρα, εργάτρια σε εργοστάσιο η Ξανθή, εισπράκτορας συνδρομών περιοδικού η Φιλιώ Γιανναρά (η μόνη που ντρέπεται για τη δουλειά της και παριστάνει πως είναι φοιτήτρια), δακτυλογράφος η Στάσα Θέμελη, γραμματέας στου Φουντούκου η Μάρθα Μετζελή. Άλλες 4 νεαρές εργαζόμενες έχουν πατέρα: οι 3

Παντοφλαδίτσες, που δουλεύουν στο οικιακό εργαστήριο, και η «κόρη» του Παρασκευόπουλου Ντίνα που κάνει θελήματα σε μοδιστράδικο· κοινό χαρακτηριστικό τους ότι είναι πολύ φτωχές. Αξίζει να σημειώσουμε πως η 14χρονη Ντίνα, όταν αίρεται η «πατρική» προστασία και μένει ουσιαστικά άστεγη, θα στραφεί στον ηλικιωμένο κύριο, Επαμεινώνδα Χλωρό, που την πολιορκούσε από καιρό, παίρνοντας έτσι το δρόμο της πορνείας. Η μητέρα Παντοφλά είναι η μόνη έγγαμη εργαζόμενη στο «10», ενώ για τη Μαρίνα Μώρου, περιστασιακή πλύστρα (μητέρα δύο εργαζόμενων κοριτσιών) δεν γνωρίζουμε οικογενειακή κατάσταση· μπορούμε να υποθέσουμε ότι είναι χήρα.

Στην πορνεία ως βιοποριστικό επάγγελμα έχουν καταφύγει, από τις ενοίκους της πολυκατοικίας «10», η Φωφώ, αγνώστων λοιπόν στοιχείων, μία διαζευγμένη νεαρή γυναίκα, η Μαρία Μακρή, όταν διαπίστωσε ότι το μεροκάματο στο εργοστάσιο ήταν πολύ χαμηλό, και η φίλη της Ξανθή, που συμπληρώνει το πενιχρό της εισόδημα με την πορνεία. Ύποπτη για πορνεία ήταν στα μάτια των γειτόνων της η Δημητρία, έγγαμη, ενώ η Ελενάρα έχει τερματίσει τη θητεία της στο επάγγελμα.

Οι περισσότερες από τις έγγαμες (κύρια και δευτερεύοντα πρόσωπα) έχουν εγκαταλείψει την εργασία τους (εργάτρια σε καπελάδικο η Δέσποινα Νταηγιώργη, λουλουδού η Ειρήνη Χαριτάκη και η αδελφή της Κατίνα Βαρδάκα, ασπρорουχού η Κατίνα Λέφα). Δεν εργάζονται επίσης εκείνες που έχουν κάποιο αντρικό πρόσωπο να τις συντηρεί, η Μπεμπέκα Βαρδάκα τον πατέρα της, οι αδελφές Παναγιώτα και Αντωνία Βάλβη τα αδέρφια τους, η Άννα Λέφα τον Γιάννη τον Κουλό, που συζεί με τη θεία της. Σε μία μόνο περίπτωση συντηρούν οι κόρες (Φιλιώ, Γιαννούλα Γιανναρά) τη μητέρα τους (Ευρυδίκη), αν και δεν αποκλείεται να υπήρχε και κάποιο άλλο εισόδημα, αφού οι δυο κοπέλες κέρδιζαν ελάχιστα. Δεν γνωρίζουμε αν η Ντόμενα και η Δημητρία - έγγαμες, άεργες - είχαν εργαστεί κάποτε· παρόμοια δεν γνωρίζουμε για τη μητέρα και την αδελφή του Ζήση Νικολάου, για τη μητέρα της Στάσας και του Γιώργου Θέμελη, και για την Βιργινία Πιλάτου. Η τελευταία, που ρωτάει σ' όλα τα καράβια που φτάνουν στο λιμάνι για το χαμένο της αρραβωνιαστικό, είναι άγνωστο πώς συντηρείται.

Εκτός του «10» οι περισσότερες εργαζόμενες είναι επίσης άγαμες (ή πάντως μόνες): μία μοδίστρα (με δικό της μοδιστράδικο), η Πόπη, διαζευγμένη, μία μανικιουρίστα, Σοφία Ατζαγιόλη, την οποία ο Φουντούκος θα αρραβωνιαστεί πιστεύοντας ότι κατάγεται από οικογένεια ευγενών, και η δισ

Κουκή (υπάλληλος Φουντούκου). Μία, άγαμη επίσης, είναι συνταξιούχος δασκάλα (η Ερασμία νοικοκυρά του Κούγια), δύο άγαμες μεγάλης ηλικίας ζουν από εισοδήματα (η νοικοκυρά του Κορνούτου και η Αντιγόνη Μουστάκα, πελάτισσα του Λούση), η Κλειώ Φαλαράκη, μαθήτρια, στη διάρκεια της αφήγησης αναλαμβάνει τη θέση της βοηθού νοσοκόμας στο ιατρείο του Κούγια. Η μητέρα του Φουντούκου (μάλλον χήρα) δηλώνει με υπερηφάνεια πώς έχει δουλέψει ως καμαριέρα «είκοσι χρόνια στο παλάτι» (σ. 137) και τώρα βοηθάει το γιο της στα καλλυντικά· εκείνη του έδωσε τη συνταγή για την καλλυντική κρέμα «της βασίλισσας Όλγας». Στις γυναίκες που εγκατέλειψαν την εργασία τους λόγω γάμου ανήκει η πρώην γυναίκα του Στεφανή Δούκα, πωλήτρια. Την πορνεία ως βιοποριστικό επάγγελμα ασκούν από τα δευτερεύοντα πρόσωπα εκτός «10» η μητέρα της Κλειώς, έγγαμη, και δύο νεαρές που περιγράφονται ως ιδιαίτερες περιπτώσεις από τον αφηγητή.

Δεν είναι μεγαλύτερη η ποικιλία επαγγελματιών στον κοινωνικό περίγυρο: δασκάλες (ανώνυμα), υπάλληλοι, νοσοκόμες, εργάτριες, πόρνες και τσατσάδες στη Φίλωνος, στη Νοταρά, στα Βούρλα. Σε αντίθεση με τη λαϊκή πολυκατοικία εδώ συναντάμε και μαθήτριες, περίπου 30 στο δημοτικό σχολείο του Κορνούτου.

Ένα αξιοσημείωτο στοιχείο για τις εργαζόμενες είναι η σχέση τους με τα «αφεντικά» τους: η μία, η Μάρθα Μετζελή, γραμματέας του Φουντούκου, το δεξί του χέρι στη δουλειά, έχει ερωτική σχέση με αυτόν, αλλά όταν βλέπει πως δεν θα την παντρευτεί, επιδιώκει να εξασφαλιστεί οικονομικά, η άλλη, η Στάσα, πιέζεται από το αφεντικό της (τον εφοπλιστή Μαλανδρή) για σεξουαλική σχέση «με το αζημίωτο». Οι δύο υπηρέτριες της οικογένειας Βαρδάκα εμφανίζονται να δέχτηκαν με προθυμία τη σεξουαλική σχέση με το αφεντικό τους, μάλλον χωρίς οικονομικό αντάλλαγμα, ενώ στη συνέχεια προσφέρουν «αφιλοκερδώς» τις υπηρεσίες τους και στον καπετάνιο Στεφανή Δούκα. Παρόμοιες συμπεριφορές συναντάμε στον Γιούγκερμαν.

Αντίθετα από τα αντρικά, τα **γυναικεία πρόσωπα του «10»** - όταν εργάζονται - παρουσιάζονται πολύ λιγότερο στην άσκηση του επαγγέλματός τους. Για το χαρακτηρισμό τους αρκεί και μόνο η παρουσίαση της σεξουαλικότητάς τους. Είναι αποκαλυπτικές οι σκέψεις του Στεφανή Δούκα, όταν παρατηρεί τις εργάτριες που δουλεύουν στο εργαστήριο επισκευής

πλοίων: «Τι διατηρούν αυτές οι γυναίκες απ' τη θηλυκότητά τους; [...] «Αυτές οι γυναίκες έχουν κέφι, το βράδυ, να κάνουν έρωτα;» αναρωτιέται. Κι αν έχουν, υπάρχουν άντρες που μπορούν να τις χαϊδέψουν;» (σ. 225). Το γυναικείο σώμα είναι το βασικό σημείο εστίασης για την αφήγηση, όπως και σε άλλα έργα του Καραγάτση³¹, είτε πρόκειται για κύριο είτε για δευτερεύον πρόσωπο, για όμορφο ή άσχημο σώμα.

Η Μαρία Μώρου (25-30 χρόνων) περιγράφεται ως «τροφαντή» αλλά και «δουλευταρού» με καλό μεροκάματο και η αδελφή της Σία (17χρονη) άσκημη και αδύνατη, οι αδελφές Βάλβη αρχοντομαθημένες, άσκημες· αναθράφηκαν ανίκανες να κερδίσουν το ψωμί τους, τώρα πια έχουν προίκα, αλλά έχουν και τα χρονάκια και την αγαρμποσύνη τους. Η Στάσα Θέμελη, η πιο εκλεπτυσμένη και πολιτισμένη από τους ενοίκους του «10», διαθέτει ένα έπιπλο «πρωτόφανο, μοναδικό στο «10» και τη γειτονιά, σχεδόν θρυλικό», ένα πιάνο και παίζει κλασική μουσική, Μπετόβεν και Σούμαν. Αυτό δεν εμποδίζει να παρωδείται ως «ιδιόρρυθμη» στη συμπεριφορά αλλά και στο ντύσιμο, και να εισπράττει την κοροϊδία, ιδίως των παιδιών, του «10» : τη φωνάζουν «κλαστική», λόγω της «περδικλωμένης», «ακαταλαβίστικης» γι' αυτούς κλασικής μουσικής.

Από τα γυναικεία πρόσωπα που περιγράφονται θετικά στο «10» (εκτός από τη Μάρθα Μετζελή) είναι η νεαρή Σοφούλα, μεγάλη κόρη του ζεύγους Παντοφλάδων, εργαζόμενη με τους γονείς και τις αδελφές της στο οικογενειακό εργαστήριο. Είναι το λουλούδι που κατορθώνει να ξεφύγει από τον περίγυρό της - την εξαθλίωση και την εξαχρείωση - αλλά τυχαίες περιστάσεις και η απειρία ή η αδυναμία της την μετατρέπουν σε εύκολο θύμα (του Γιώργου Λέφα και του Αντρέα Φούφα). Θετικό γυναικείο πρόσωπο είναι η Δέσποινα Νταηγιώργη, έξυπνη, όμορφη κάποτε, τώρα «γριά»³². Μοιάζει βυθισμένη στην αναπόληση του έρωτα που έζησε με τον Καλογερά, φαίνεται να ζει στον κόσμο της, όπου τίποτα δεν την αγγίζει.

Στην απόλυτη εξαθλίωση ζει η Ελενάρα, μαύρος «ακατέργαστος όγκος» μες στο σκοτάδι, σε αντίθεση με τον πάλλευκο, πεντακάθαρο σκύλο της, ζει στη μέσα στη βρώμα και τη «μπόχα», σκεπάζει τα «λάπια» της με βρώμικα

³¹ Βλ. Μαρία Μικέ, «Οι γυναίκες και ο έρωτας», αφιέρωμα Καθημερινή, 16- 04- 2000 σ. 16.

³² Κατά τον Β. Αθανασόπουλο μάλλον 45 χρόνων (σ. 617, σημ. 27). Ίσως να είναι λίγο περισσότερο, αφού συνδέθηκε με τον Καλογερά πριν από 30 χρόνια, όταν ήταν ήδη παντρεμένη, σε δεύτερο γάμο, με τον Νταηγιώργη και είχε το πρώτο της παιδί.

κουρέλια. Το γέρικο, βρώμικο σώμα και το «κατώγι» της Ελενάρας περιγράφονται με λεπτομέρειες που παραπέμπουν στον νατουραλισμό. Από την άλλη πλευρά, αυτό το ναυάγιο της ζωής διψάει για επικοινωνία, για ανθρώπινη επαφή, ρωτάει ακόμα και την ώρα τους περαστικούς, για να πιάσει κουβέντα. Μας θυμίζει τον Παναγιωτάκη από τα Χταποδάκια ή τον «Άνθρωπο με το φλεμόνι»³³ από το ομώνυμο διήγημα· φιλοσοφεί πάνω στη μοναξιά και τη δυστυχία, δέχεται ως δεδομένο αναπόφευκτο το θάνατο, αλλά δεν επικαλείται τη μοίρα.

Θετικά περιγράφεται (εκτός «10») μια δεκαοχτάχρονη πόρνη (δευτερεύον πρόσωπο), όχι μόνο για την ομορφιά της - εξαιρετικό το πορτρέτο της από τον αφηγητή με αναφορές σε αρχαιοελληνικά ιδανικά και πρότυπα ομορφιάς³⁴, αλλά και γιατί δείχνει από το ύφος της ότι δεν την αγγίζει η βρωμιά, ότι δεν την αφορά : «μεριά κολόνες δωρικού ναού, γάμπες σπαθιά δαμασκηνά (...) η μορφή είχε την αυστηρή ομορφιά που μόνο στις αρχαίες προτομές συναπαντιέται» (σσ. 508-509). Τη συντροφιά της απολαμβάνει ο χασάπης Πολύκαρπος, αφού πρώτα αποφάσισε ότι την επομένη θα εξομολογηθεί για να του συγχωρεθεί η αμαρτία. Έτσι τη διαπράττει πιο ήσυχος.

Αξιοσημείωτο είναι ότι, ενώ στο «10» οι έγγαμες στη συντριπτική τους πλειονότητα δεν εργάζονται, υπάρχουν κάποιες ανάμεσα στις άγαμες εργαζόμενες που δεν σχεδιάζουν να αφήσουν τη δουλειά τους μετά το γάμο. Η Στάσα Θέμελη ονειρεύεται να παντρευτεί τον Ζήση Νικολάου και να μείνουν στην Αθήνα, στη Βικτώρια, κοντά στο σταθμό του ηλεκτρικού, για να κατεβαίνουν μαζί με τον άντρα της κάθε πρωί στη δουλειά. Την ίδια απόφαση για την εργασία της παίρνει η νοσοκόμα του γιατρού Κούγια, Ευσταθία, αρραβωνιασμένη. Η τελευταία είναι πρακτικός νους χωρίς άλλες εξάρσεις. Η απόφαση για συνέχιση της εργασίας μετά το γάμο δεν είναι συνηθισμένη στο

³³ Βλ. Νένα Κοκκινάκη, Μ. Καραγάτσης. Ο συγγραφέας και τα λογοτεχνικά προσώπεία, εκδόσεις Σαββάλας, 2004, σσ. 83- 84.

³⁴ Βλ. Μαρία Μικέ, ό.π.

«10» και γενικά στην πεζογραφία³⁵ - ούτε και στην κοινωνία της εποχής. Στο «10» η Κατίνα Λέφα, μιλώντας για την ανιψιά της, θα εκφράσει την κοινή παραδοχή για την κοπέλα που δεν έχει άλλους πόρους ζωής: να δουλέψει ή να παντρευτεί (σ. 311).

Ενδιαφέροντα ρόλο στην αφήγηση έχουν τα **παιδιά**. Ο αφηγητής εκφράζει την απαισιοδοξία του για τη θέση και το μέλλον τους μέσα στις δύσκολες κοινωνικές συνθήκες της εποχής. Ο Στεφανής Δούκας βλέποντας δεκαπεντάχρονα παιδιά που δουλεύουν στα εργαστήρια επισκευής πλοίων σκέφτεται πως η ανάγκη του ψωμιού τούς απαγορεύει τις αμέριμες χαρές της ηλικίας τους. Και για άλλα όμως παιδιά της φτωχογειτονιάς, που παίζουν με το τίποτα, χωρίς ένα παιχνίδι που να διευκολύνει τη φαντασία τους, που αν ήταν γιατί θα έπαιζαν με την ουρά τους, ο ίδιος ήρωας παρατηρεί : «Δυστυχώς γι' αυτά, είναι άνθρωποι· και με την πρώιμη ανθρώπινη νοημοσύνη τους καταλαβαίνουν πως είναι φόρτωμα και μπελάς για τους γονιούς τους. [...] Κάτι σαν απροσδιόριστη απαρχή πίκρας αρχίζει να βλασταίνει στην ψυχή τους. Πίκρας ή αδιαφορίας; [...] Στα πέντε χρόνια τους γνωρίζουν πολλά· στα δέκα είναι σοφοί και διεφθαρμένοι· στα δεκαπέντε μπαίνουν στο μείντάνι του μόχθου για το ψωμί και βγαίνουν απ' τα πλαίσια της ανθρωπιάς μια για πάντα...» (σσ. 225-226).

Από τα επώνυμα πρόσωπα παιδιών στην αφήγηση περιγράφονται κυρίως οι δίδυμοι Φανούρης και Τάκας Παντοφλά (αναφέρονται ως 11χρονοι αλλά και ως έφηβοι) και δυο αγόρια, 13- 17 χρόνων (Σταμάτης και Χρίστος), που ανήκουν στην παρέα της Γιαννούλας Γιανναρά. Οι δυο τελευταίοι κατοικούν **εκτός «10»** και είναι μαθητές του Νυχτερινού, «ψευτοεργαζόμενοι» τη μέρα. Η παρέα στη διάρκεια του αφηγηματικού παρόντος θα έχει την πρώτη σεξουαλική της εμπειρία. Η Γιαννούλα, παιδί στην ηλικία, αλλά εργαζόμενη, θα πέσει στη συνέχεια θύμα διακόρευσης από τον Μανόλη Δέδε, ηλικιωμένο θείο του ανάπηρου αξιωματικού του «10», υπό την κάλυψη του οποίου ικανοποιεί τη διαστροφή του.

³⁵ Σε ένα από τα πρώτα έργα του Καραγάτση η γυναίκα - εργαζόμενη ονειρεύεται το τέλος της εργασίας της με τον γάμο. Βλ. «Η Δις Προϊσταμένη», Καθημερινή 15 Νοεμβρίου 1937, Διαβάζω, αρ. 372, Μάρτιος 1997, σσ. 38- 41. Την ίδια επιθυμία έχουν και οι γυναίκες ηρωίδες των Ελληνίδων πεζογράφων του μεσοπολέμου. Βλ. σχετικά Ελένη Λιανοπούλου, *Οι ελληνίδες πεζογράφοι του μεσοπολέμου (1921- 1944)*, διδακτορική διατριβή αδημοσίευτη, 1993, σσ. 292- 313 [τώρα αναρτημένη στο διαδίκτυο, στο «Εθνικό αρχείο διδακτορικών διατριβών». Βλ. και Μ. Καραγάτση, «Η κυρία Νίτσα», Νέα Εστία, αφιέρωμα, τχ. 1729, 2000, σσ. 950-957.

6. Η κοινωνία του «10» και η πειραϊκή / νεοελληνική κοινωνία

Η επαγγελματική δραστηριότητα των αφηγηματικών προσώπων του «10» αντιπροσωπεύει κατά κύριο λόγο την κατώτατη τάξη- στρώμα της πειραϊκής και, ευρύτερα της νεοελληνικής κοινωνίας, μιας κοινωνίας καθυστερημένης (σε σχέση με τις ευρωπαϊκές του '50). Ίσως ως προς τη γυναικεία εργασία η εικόνα που παρουσιάζεται να δείχνει μια κοινωνία λίγο πιο καθυστερημένη που θα ταίριαζε δηλαδή περισσότερο σε προηγούμενα χρόνια. Αυτό όμως είναι μάλλον συνηθισμένο, τουλάχιστον στην ελληνική πεζογραφία, αφού για παράδειγμα παρόμοια είναι η εικόνα για τη γυναικεία εργασία που αποκομίζουμε από τα Λογοτεχνικά Κείμενα της Γ΄ Λυκείου, γενικής παιδείας και θεωρητικής κατεύθυνσης³⁶. Στα λογοτεχνικά κείμενα περιλαμβάνονται 56 αντρικά επαγγέλματα και μόνο 14 γυναικεία· από αυτά τα 6 είναι ίδια με του «10» : καμαριέρα, πόρνες, παραδουλεύτρες, πλύστρα, ράφτρα, υπηρέτρια, 4 είναι παρόμοια : φιλόλογος (δασκάλα στο «10»), μακιγιέζ (μανικιουρίστα στο «10»), μαγείρισσα, παλλακίδες, ενώ απουσιάζουν από το «10» μόνο 4: γλύπτρια, διευθύντρια σχολείου, ιδιοκτήτρια μαγαζιού και σταρ.

Την ίδια εικόνα αποκομίζουμε από το **μεσοπολεμικό** έργο των Ελληνίδων πεζογράφων³⁷. τα **γυναικεία επαγγέλματα** που υπερτερούν δεν διαφέρουν από αυτά του «10»: όταν οι γυναίκες ασκούν «ευυπόληπτο» επάγγελμα είναι δακτυλογράφοι ή δασκάλες, όταν ασκούν «κατώτερο» είναι υπηρέτριες, πλύστρες, καθαρίστριες ή μοδίστρες σε σπίτια, ασπρорουχούδες, κομμώτριες, ελάχιστες είναι εργάτριες και αυτές ανειδίκευτες· όταν ασκούν «ανυπόληπτο» επάγγελμα είναι πόρνες ή τσατσάδες. Ανάλογα είναι και τα

³⁶ Το πρώτο βιβλίο (γενικής παιδείας) καλύπτει τη μεταπολεμική και σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία, ενώ στο δεύτερο δίνονται εκτενέστερα και ολοκληρωμένα ποιητικά κείμενα και πεζά, ανάμεσα στα οποία και έργα της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας. Τα στοιχεία προέρχονται από έρευνα που πραγματοποιήθηκε στον Τομέα Παιδαγωγικής του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Παν/μίου Ιωαννίνων, 2004- 2005, στα πλαίσια του έργου "Παραγωγή βοηθητικού εκπαιδευτικού υλικού για την εισαγωγή θεμάτων σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδικασία", Πρόγραμμα Υποστήριξης της Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης και Εκπαίδευσης Γυναικών, ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ. Βλ. Σπύρος Ζήνδρος, «Φυλλάδιο Ενιαίου Λυκείου, Νέα Ελληνική Γραμματεία Γ΄ Ενιαίου Λυκείου», που δημοσιεύεται στο διαδίκτυο.

³⁷ Βλ. Ελένη Λιανοπούλου, *ό.π.*, σσ. 292- 313. Είναι επόμενο να υπάρχει μεγαλύτερη ποικιλία επαγγελμάτων στο γυναικείο πεζογραφικό έργο (συνολικά 20 επαγγέλματα), αλλά είναι αξιοσημείωτο ότι τα επαγγέλματα που βρίσκονται στις 4 πρώτες θέσεις είναι κοινά με αυτά του «10» : μοδίστρα, υπηρέτρια, δασκάλα, δακτυλογράφος, με τη διαφορά ότι στο «10» δεν έχουν την ίδια σειρά.

ποσοστά απασχόλησης³⁸: στις ελληνίδες πεζογράφους του μεσοπολέμου το 51% δεν εργάζονται και από αυτές το 68% είναι παντρεμένες, ενώ το 21.5% άγαμες και το 10.5% χήρες.

Μία συνεξέταση εξάλλου της εικόνας που αποκομίζουμε για την ελληνική - πειραϊκή κοινωνία από το «10» με την εικόνα που σχηματίζουμε από τα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας δείχνει ότι το «10» απεικονίζει ρεαλιστικά την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής του. Για παράδειγμα οι συνθήκες στέγασης στη λαϊκή πολυκατοικία «10» μπορούν να συσχετιστούν με τις αντίστοιχες της απογραφής του 1961, οπότε και διαθέτουμε στοιχεία (βλ. πίνακα ΙΙ). Το «10» καλύπτει όλες τις κλίμακες της στατιστικής, ως προς τον αριθμό ατόμων κατά δωμάτιο: από το ένα άτομο των εργένηδων ενοίκων ως τα 10 άτομα κατά δωμάτιο της οικογένειας των Παντοφλάδων. Αποκαλυπτικότερη είναι η κατάσταση ως προς τις ανέσεις που διαθέτουν τα νοικοκυριά του 1961: το «10» δεν έχει κουζίνες- μαγειρεία, όπως το 28% των κανονικών κατοικιών, δεν έχει λουτρό- ντους όπως και το 83% των κανονικών κατοικιών (οι «οάσεις» του «10» ανήκουν στο προνομιούχο 15%), έχει μοιρασμένο αποχωρητήριο όπως το 40% των κανονικών κατοικιών.

Ως προς την ανεργία που στην πολυκατοικία «10» περιορίζεται στον καπετάνιο, στην κοινωνία εκτός «10» επεκτείνεται τους συναδέλφους του ναυτικούς, που παρουσιάζονται να την υπομένουν στωικά. Υπάρχει όμως και η καλυμμένη ανεργία στο «10», όπως αυτή των γυναικών. Στην απογραφή του 1951 στο νομό Αττικής η ανεργία είναι 4,5% στο σύνολο του πληθυσμού, 10% στο σύνολο του ενεργού πληθυσμού και 2,3% στο σύνολο του πληθυσμού της Ελλάδος. (Πηγή ΕΣΥΕ). Πιο ανάγλυφα είναι τα στοιχεία που δείχνουν τη φτώχεια της κοινωνίας του '50, όπως εκφράζεται και στο «10»: οι μισθοί μόλις το 1956 έφθασαν στο επίπεδο του 1938³⁹, ενώ η μετανάστευση είχε ξαναρχίσει αλλά ο αριθμός ήταν σχετικά μικρός (σε σύγκριση με τις αρχές του αιώνα)· αυξήθηκε το 1956 και έπειτα μετά το 1960. Ταυτόχρονα, η κρίση στη διεθνή ναυτιλιακή αγορά, που άρχισε το 1958⁴⁰ ανέκοψε, έστω και προσωρινά, την αύξηση της εισροής ναυτιλιακού

³⁸ Βλ. Ελένη Λιανοπούλου, ό.π.

³⁹ Βλ. Γ. Μηλιός, *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός*, Εξάντας, Αθήνα 1988, σ. 316 κ.ε.

⁴⁰ Βλ. παραπομπή 14. Η εξαιρετικά μεγάλη υποβάθμιση των ναύλων και το επιτυχημένο μποϊκοτάρισμα εναντίον των σημαίων ευκαιρίας, Δεκέμβριος 1958, οδήγησε στον παροπλισμό πολλών πλοίων αλλά και στην «επιστροφή» στην ελληνική σημαία.

συναλλάγματος· επόμενο ήταν η αύξηση στο κατά κεφαλήν εισόδημα την τριετία 1958- 1960 να σημειώσει σαφή επιβράδυνση.

Ο αστικός πληθυσμός αυξήθηκε μεν (από 38% του συνολικού πληθυσμού το 1951 σε 43% το 1961), αλλά ο τρόπος ζωής των αστικών πληθυσμών δεν φαίνεται να άλλαξε σημαντικά. Ενώ στις ανεπτυγμένες χώρες συνέβαιναν σημαντικές ανατροπές: μαζική είσοδος των γυναικών στην αστική αγορά εργασίας, μείωση της παιδικής εργασίας και μεγάλη αύξηση του αριθμού των μαθητών και φοιτητών, στην Ελλάδα ήταν άγνωστα ζητήματα στη δεκαετία του 1950. Δεν φαίνεται παράξενο που ανάμεσα στα μικρά κορίτσια της πολυκατοικίας του «10» δεν υπάρχει καμία μαθήτρια, αφού η κοινωνία του είναι κυρίως η κοινωνία της κατώτερης βαθμίδας, προλεταριάτο και υποπρολεταριάτο. Ένα από τα πρόσωπα της αφήγησης (ο παπα- Δημήτρης) παρατηρεί εύστοχα πως στη γειτονιά του «10», την ενορία του Αγίου Νικολάου, η φτώχεια πλαισιώνεται «από διάφορα άλλα δεινά που χαμήλωναν την ανθρώπινη υπόσταση, την ξευτέλιζαν». Η εμμονή στα δεινά αυτά μπορεί να δείχνει την επίδραση του νατουραλισμού.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Μ. Καραγάτσης στην επαινετική κριτική του για την Αυλή των Θαυμάτων του Ι.Καμπανέλλη (1957) επισημαίνει και καταγγέλλει την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής και ιδίως την ανεργία: «[...] Η φτώχεια - συνέπεια της υποαπασχολήσεως, μέσα σε όρια οικονομικής ασφυξίας, κι' όχι δημιουργικής ανικανότητας - έχουν σπάσει το ηθικό των ανθρώπων που ζουν στην αυλή του Βύρωνα. Όλοι τους θα μπορούσαν κάτι να είναι, αν η κοινωνική οργάνωσις τους έδινε τη δυνατότητα ν' αναπτύξουν τις ικανότητές τους προς δημιουργικήν εργασίαν. Και λέω η κοινωνική οργάνωσις, διότι αυτή είναι που απέτυχε ν' αναπτύξη τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της χώρας.» Αναφέρεται στην ανικανότητα της Ελλάδας «να προσφέρει άφθονο τίμιο ψωμί σ' όλα τα παιδιά της» και στην επίδραση του περιβάλλοντος στους χαρακτήρες: «οι δυσμενείς εξωτερικοί παράγοντες βοηθούν στην καταπτωτική παραμόρφωση των χαρακτήρων. Ο αποτυχημένος εμποράκος θα καταντήσει χαρτοπαίχτης [...] η αλαφρόμυαλη κοπέλλα, μπροστά στο φάσμα της πείνας, θα μεταβληθή εις κοκοτίδιον»⁴¹. Οι ιδέες που διατυπώνει στο κείμενο αυτό ο Καραγάτσης και η κριτική της κοινωνικής αδικίας είναι οι ίδιες που αναπτύσσει και στο «10». Ο Α. Μπερλής θεωρεί ότι το «10» - έργο

⁴¹ Βλ. Ιάκωβος Καμπανέλλης, *Θέατρο*, τ. Α', Έβδομη μέρα της δημιουργίας, Η αυλή των Θαυμάτων, Η ηλικία της νύχτας, Κέδρος 1978, σσ. 299-301: 300 [η κριτική δημοσιεύτηκε στην εφ. «Η Βραδυνή» Δεκέμβριος 1957].

ωριμότητας, αυστηρό, βαθύτατα πικρό και απαισιόδοξο - χαρτογραφεί και ανατέμνει τη νεοελληνική κοινωνία της δεκαετίας του '50 με πρωτοφανή και προφητική οξυδέρκεια⁴².

Η κριτική αυτή για την κοινωνική αδικία, την εκμετάλλευση, τις κοινωνικές συνθήκες που σπρώχνουν νεαρές κοπέλες στην πορνεία, αναπτύσσεται και στις συζητήσεις δύο ηρώων του «10», του γιατρού Κούγια, οπαδού της «θεωρίας της βιολογικής και πολιτιστικής εξέλιξης»⁴³ και του θεωρητικού μαρξιστή δάσκαλου Κορνούτου, στους οποίους έχουμε ήδη αναφερθεί. Οι δύο ήρωες συμφωνούν ότι ο κόσμος πρέπει ν' αλλάξει και το θέλουν, αλλά διαφωνούν στον τρόπο. Ίσως η πυρπόληση του «10», με την οποία σκόπευε ο Καραγάτσης να ολοκληρώσει το έργο, να δηλώνει πως αυτός ο κόσμος μόνο αν καταστραφεί εντελώς είναι δυνατόν να αλλάξει, αν φτιαχτεί από την αρχή, με άλλες δομές.

Στις σκέψεις αυτές μπορεί να διαπιστώνεται κάποια αλλαγή στις ιδέες του μεγάλου πεζογράφου, ιδίως όμως αυτό φαίνεται αν συγκρίνουμε το «10» με τον Γιούγκερμαν. Για παράδειγμα η εικόνα του κομμουνιστή εργάτη στο μεσοπολεμικό έργο του δεν διαφέρει από αυτή του ανήθικου στοιχείου του κοινού ποινικού δικαίου, που επιχειρεί να «εκμεταλλευτεί» και να εκβιάσει τα αφεντικά του. Στο «10», λίγα χρόνια μετά τον εμφύλιο, δεν θα περίμενε κανείς να συναντήσει κομμουνιστές εργάτες και συνδικαλιστικό κίνημα, όπως στον Γιούγκερμαν, συναντάμε όμως έναν κομμουνιστή δάσκαλο, τον Μένη Παυλόπουλο, η παρουσίαση του οποίου είναι μεν αρνητική ως προς την ιδεολογία του, αλλά δεν επεκτείνεται στην προσωπικότητά του συνολικά, όπως στους ήρωες του Γιούγκερμαν.

Η διαφορά αυτή δεν συνεπάγεται αλλαγή στις πολιτικές ιδέες, αφού για παράδειγμα και στο «10» ο εμφύλιος χαρακτηρίζεται «συμμοριτοπόλεμος»

⁴² Βλ. Άρης Μπερλής, ό.π., σ. 291- 292. Ο Κ. Γεωργουσόπουλος, "Το "δέκα" των τραυμάτων" Τα Νέα, 03-05-2003, βλέπει στο «10» «μια πλήρη χαρτογράφηση του συνειδησιακού, του ηθικού, του ιστορικού, του κοινωνικού και του αισθητικού τοπίου της μεταπολεμικής Ελλάδας» και θεωρεί ότι «η πολυκατοικία του Πειραιά [...] είναι εν πυκνώ το διαφοροποιημένο κοινωνικό πλαγκτόν της μεταπολεμικής Ελλάδας».

⁴³ Βλ. Το «10», σ. 495. Ο ίδιος ο Καραγάτσης υποστήριξε («Περί κριτικής», Η Πρωία, 3-11-1943) ότι είναι ο εισηγητής της «βιολογικής φιλοσοφίας» στην ελληνική πεζογραφία, πράγμα που τον ικανοποιεί βαθιά. Βλ. Κ.Α.Δημάδης, Δικτατορία, Πόλεμος και Πεζογραφία, (1936- 1944), 2^η έκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2004, σ. 363. Βλ. και την απάντησή του στους Πρωτοπόρους (4-11-1943, σ. 12- 13) σχετικά με τη θέση του απέναντι στο κοινωνικό ζήτημα σε Κ.Α.Δημάδης, σσ. 416- 418.

και ο μαρξισμός αντιμετωπίζεται σαν θρησκεία, όπως και σε άλλα έργα του Καραγάτση⁴⁴. Επιπλέον το κράτος στη μυθοπλασία εμφανίζεται τόσο φιλελεύθερο, που οι ιδέες του μαρξιστή δάσκαλου Κορνούτου δεν τον εμποδίζουν όχι μόνο να εργάζεται στο δημόσιο σχολείο, αλλά να είναι διευθυντής, ενώ η αστυνομία του δηλώνει ότι «κάτι ανώδυνους αριστερισμούς σας δεν τους λογαριάζουμε». Στην πραγματική κοινωνία το «πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων» ήταν επίσημη προϋπόθεση για ένα πλήθος δραστηριοτήτων⁴⁵. Βέβαια δεν μπορούσε να είναι δάσκαλος και μάλιστα διευθυντής. Ακόμα και στην περίπτωση του Παυλόπουλου, το κράτος εμφανίζεται «ανεκτικό»· υπογράφει δήλωση, επιστρέφει από την εξορία και δεν έχει άλλες σοβαρές συνέπειες, όπως συνέβαινε στην πραγματική κοινωνία.

Πέρα από αυτά μπορεί να γίνει σύγκριση Γιούγκερμαν - «10» και σε άλλα επίπεδα: η κοινωνία της δεκαετίας του '50 στο «10» - στο επίπεδο της μυθοπλασίας - μπορεί να συγκριθεί με την κοινωνία του μεσοπολέμου στον Γιούγκερμαν. Εκεί το κέντρο βάρους στην επαγγελματική απασχόληση των ηρώων τοποθετείται στην Τράπεζα, κυρίως, σε διάφορους τομείς και στις σχέσεις που δημιουργούνται γύρω από αυτήν, αλλά και στη βιομηχανία και τις επιχειρήσεις. Προβάλλεται η ζωή, οι διασκεδάσεις, η «φιλοσοφία» της ανώτερης τάξης, οι νεόπλουτοι, οι μικροαστοί και κατά δεύτερο λόγο εργάτες και τύποι του λιμανιού, βαρκάρηδες, ψαράδες, ναυτικοί, υπάλληλοι, πλασιέ⁴⁶. Αντίθετα στο «10» στο κέντρο βρίσκονται τα επαγγέλματα της φτωχολογιάς και ο κόσμος της. Κοινά είναι οι υπηρέτριες - που έχουν και σεξουαλικές σχέσεις με τα αφεντικά τους - οι πόρνες και ο κόσμος του περιθωρίου, αλλά

⁴⁴ Στο Σέργιος και Βάκχος (1959), βλ. Μ.Γ.Μερακλής, «Τρεις παράγραφοι της Καραγατσικής πεζογραφίας», σε Επανεκτίμηση του Μ.Καραγάτση, Τετράδια Ευθύνης, 14, 1980, σσ. 62- 63. Η αλλαγή ίσως είναι εμφανέστερη, αν συγκρίνουμε με έργα όπως το «Αίμα χαμένο και κερδισμένο» κ.α. Και στο «10» όμως η πολιτική δεν έχει καμία θέση, πράγμα που επίσης συνιστά μία θέση. Βλ. και Π.Φωτέας, «Ο πολιτικός Καραγάτσης και η πανανθρώπινη παλίρροια», Τετράδια Ευθύνης, ό.π., σσ. 96- 104 και Κ.Δ. Δημάδης ό.π. Για τον μαρξισμό στο «10» βλ. τις απόψεις του γιατρού Κούγια για την αλήθεια, σσ. 169-170.

⁴⁵ Βλ. Κων/νος Τσουκαλάς, Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα, Θεμέλιο, δ' έκδοση, Αθήνα 2005, πρώτο κεφάλαιο: «Η ιδεολογική επίδραση του εμφυλίου πολέμου», σσ. 17- 52.

⁴⁶ Βλ. Μαγκλιβέρας Διονύσης Κ., Η νεοελληνική κοινωνία του εικοστού αιώνα μέσα από το μυθιστόρημα, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1996, σσ. 324-328.

και οι περιγραφές του Πειραιά : η Ακτή Ξαβερίου, η υπέροχη τοπιογραφία της Καστέλας.

Επίλογος

Σημαντικότερο όμως σημείο διαφοράς ανάμεσα στο «10» και τον Γιούγκερμαν - και όχι μόνον σ' αυτόν - είναι η θέση που έχει το ριζικό, η μοίρα. Στο «10» συναντάμε ελάχιστες μόνο αναφορές στη μοίρα⁴⁷: είτε χωρίς σημασία, όπως αυτή του Βλάση Κορνούτου που χαρακτηρίζει την υπερβολική, βασανιστική σεξουαλικότητά του «κατάρα του ριζικού» του και του γιατρού Κούγια για τις «ανεξέλεγκτες δυνάμεις» της κακοτυχίας, είτε έμμεσα και υπαινικτικά, όπως του αφηγητή για τη γυναίκα του παπα-Δημήτρη: «Κάποια μέρα ήρθε η δυστυχία (μπορούσε να μην έρθει;)... Η Μάχη αρρώστησε, πέθανε» και «τη συφή υποταγή του Κώστα [:Νταηγιώργη] στο ριζικό που μόνος του διάλεξε»⁴⁸.

Το θέμα αυτό παρουσιάζει οπωσδήποτε ενδιαφέρον, γιατί ενώ η «μοίρα» σε άλλα έργα του έπαιζε πρωταρχικό ρόλο, στο «10», που γράφεται ενώ έχει ο ίδιος δεχτεί το χτύπημα της μοίρας και έχει επίγνωση της κατάστασής του, δεν εμφανίζεται παρά ελάχιστα. Ίσως αυτό να μην είναι άσχετο με την πίστη που εκφράζεται στο «10» - πως άλλη ζωή δεν έχει⁴⁹ :«[...] Η καμπάνα του Άι- Νικόλα άρχισε ν' αργοσημαίνει τον Όρθρο. Καναδυό ευσεβείς σταυροκοπήθηκαν βιαστικά· οι περισσότεροι δεν έδωσαν σημασία· δεν πίστευαν σε Θεό και Διάβολο, μόνοι τους έπρεπε να τα βγάλουν πέρα σε τούτη τη ζωή, άλλη ζωή δεν υπήρχε»⁵⁰. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε το σχόλιο του αφηγητή, όταν η Ελενάρα σώζει δύο γατάκια· είναι μόνη, εγκαταλελειμμένη και από τον τελευταίο, επί πληρωμή εραστή της, τον ψαρά Μικέ, και νιώθει πως ο θάνατος πλησιάζει: «Πάντοτε η ζωή έχει ένα απόθεμα παρηγοριάς και για τους πιο δυστυχισμένους. Κατά κάποιο τρόπο όλοι βολευόμαστε, ώσπου να κλείσουμε τα μάτια».⁵¹ Αν θέλει να πει, πως και τη μεγαλύτερη δυστυχία βρίσκουμε έναν τρόπο να τη χειριστούμε κάπως για

⁴⁷ Το θέμα δεν αφορούσε την εισήγηση και οι αναφορές μπορεί να είναι περισσότερες. Οπωσδήποτε όμως δεν έχει τη θέση που κατέχει στον Γιούγκερμαν.

⁴⁸ Βλ. «Τό 10», σ. 165, 169, 155, 490.

⁴⁹ Την παράγραφο επισημαίνει ο Ν. Πολίτης (ό.π., σ. 51).

⁵⁰ Το «10», σ. 29.

⁵¹ Στο ίδιο σσ. 425- 426.

να την αντέξουμε, τότε ο Καραγάτσης τη δική του δυστυχία - το χτύπημα της αρρώστιας - τη χειρίστηκε γράφοντας το «10».